

VITÁS ÉS KÖZÖLETLEN RÓMAI KORI KŐFELIRATOK AZ AQUINCUMI MÚZEUMBÓL

Az aquincumi múzeum régi gyűjtéséből egészítünk ki és elemzünk néhány olyan kőfeliratot, amelyek újabb vizsgálat eredményeként új megvilágításba kerülnek.

Az új olvasatok, ill. (az ismeretlen okból) közöletlen maradt kőfeliratok közlését időszerűvé teszi az a körülmény, hogy a „latin feliratok gyűjteménye” pannóniai kötetét (nemzetközi vállalkozás keretében) újonnan kiadják, és mielőtt azokat is a „CIL” szerkesztőségének rendelkezésére bocsátanók, helyénvaló közzétételük tudományos folyóirat nyilvánossága előtt.

FOGADALMI KŐOLTÁROK

1. Az aquincumi múzeum mögötti irodaépület keletre eső falában volt található egy csonkult homokkő oltárka, kezdetleges (kurzív jellegű) írás négy sorával: (I. kép)

Kiegészítésére ez a javaslatunk: Deo Silva[n]o Equ(itius) Lusor [sa]cer[do]s

A fogadalomteljesítő személy nevének és foglalkozásának kiegészítése problematikus. A kezdő E-betű T-szerű, az R (a 3. sor végén) úgy csonkult meg, hogy F-szerű része maradt meg. Esetleg hármas név is idetaláló, pl.: T(itus) Qu...Lusor. Ha pedig abból indulunk ki, hogy az 1. sorban a biztosan O-betűt is Q-szerűen vésték, és ennek a példájára a 2. sor Q-ja is O, a 3. sor L-je meg I betű akart lenni, ebben a változatban erre a névhármasra is gondolhatunk: T(itus) O...vius Of...cer.

Nincs támpontunk arra, hogy a 3. sor végét és a 4. sor elejét ilyesféleképpen kapcsoljuk össze: of (ficio) c(ivitatis) Er(aviscorum); hiányzik olyan előjáró szócska (ex), amely az ablativus esetet vonzaná; különben To[t]ulus (egynevű peregrinus) lett volna a fogadalomteljesítő ebben a változatban (Totulo alakban ismert.)¹

El kell ezért tekintenünk attól, hogy az eraviscus néptörzs hivatalának beosztottjával lenne dolgunk. Erőltetett volna az is, ha [Ni]ger vagy [Ma]cer-szerű nevet tételeznőnk fel a 4. sor elején. A 3. sor elején Uluo vagy Uluso személynév állott? Egyáltalán nem ismeretes ilyen cognomen.

Barkóczi L. és Mócsy A. igen hasznos névanyagáttekintéseiben azonban nem találjuk a Lusor² és az Equ...³ neveket sem, tehát Pannóniában eddig ismeretlenek, de a CIL III. kötetének gyűjtőműletén már előfordultak⁴.

A Lusor nevet, ha szótári jelentéseit⁵ végig gondoljuk, a népszerűség (?) könnyen adhatta a fogadalomteljesítőnek; különösképpen, ha valóban a bennszülött istennek volt papja, amint első javasla-



1. kép. Kőoltárka Silvanusnak
Steinaltärchen, Silvanus gewidmet



2. kép. Kőoltárka Silvanusnak
Steinaltärchen, Silvanus gewidmet

3. kép. Kőoltárka Silvanusnak
Steinaltärchen, Silvanus gewidmet



tunkban gondoljuk. A CIL III. kötetének indicesében⁶ egyébként az Orbius (Orvius?) név szintén előfordul.

Aquincumból Silvanus istennek eddig közel 40 kőoltára ismeretes⁷, amelyeknek zöme az i. sz. III. sz. I. feléből származtatható. Úgy véljük, hogy ez a kezdetleges (olcsó?) fogadalmi kőoltár is utóbbi korszaknak emléke.⁸

2. Az új kőtárterem nyugati falánál (amelyet több munkahelyiség egybenyitásával nyertek) volt található egy kis mészkő oltár. (2. kép.)

Kuzsinszky B. a 321 sorszámmal látta el, de adatcédulája sajnálatosan nem maradt fenn.⁹ A Dunából kotorták ki. Kiegészítését így javasoljuk:

[deo S]il[van]o [s(acrum ?)] f(ecerunt) M(arcus) Cl(audius) Lucinus et M(arcus) Lic(inius) Festu[s] v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito).

A kiugró párkányra vésett istennév nem vonható kétségbe. A 2. sor elejének kiegészítése kérdéses. Az F betű vízszintes szárait nem látjuk határozottan, és így felvetődhet ezen a helyen az isten egyik jelzője is: [s]il(vestri). Silvanus római és őspannón istenképzetek összeolvadásából¹⁰ alakult ki, az erdős Pannóniában szerepe lehetett mindig az „erdők urának”, de a silvestris jelző rövidítése 3 betűvel teljesen szokatlan.

A kiugró párkányon a DEO szó talán megvolt, de kivakarták (a sor elején).

A fogadalomteljesítés költségeit két férfiú viselte, akik egyaránt háromneves római polgárok lehetnek. Az előbb megnevezett dedicáló a Pannóniában eddig ismeretlen¹¹ Lucinus cognomen-t viselte. A CIL III. kötet gyűjtőterületén egyetlen példát regisztrál.¹²

A második helyen felsorolt fogadalomteljesítő személy „3. neve” (Festus) az i. sz. 2. sz. vége utáni Pannóniában már három kőfeliratból ismeretes¹³, sőt (i. sz. 228-ból) Aquincumból is tudunk (Valerius) Festus-ról¹⁴ (aki légiói hírszerző volt).

Ez a kőoltár újabb adat arra is, hogy Silvanus kultuszát az idegenek körében is ápták¹⁵ (Aquincumban). A Festus név észak-itáliai, a Lucinus-név pedig galliai-germaniai keltákra¹⁶ utal.

A kőoltárkát az i. sz. II. sz. vége felé állíthatták. A dedikálók foglalkozásukat nem nevezték meg.

3. Ugyancsak a múzeum új kőtártermében volt található¹⁷ egy kis homokkő oltárka, erősen elmosódott (kurzív jellegű) felirattal. Előzetes jelentésben már említést tettünk¹⁸ róla.

A felirat betűit szinte csak bekarcolták, de vörös festéssel kihangsúlyozták.¹⁹ (3. kép.)

A feliratos felület több helyen letört, lemorzso-

lódott, a felirat kiegészítése így nehézségekbe ütközik. Javaslatunkat azonban tovább nem halogathatjuk a kiegészítésre, amely talán ez lehetett: [deo Si][vano C]la[u]diu[s Urs]inu[s tabul]ari[us]... votum solv(i)t libe(n)s [m]erito.

A kiegészítés erre az istennévre bizonyos (L betűjének alja megvan). Lehet ez: [So]l[i...]? A fogadalomtéljesítő kétneves római polgár, nomenjéből a kőfaragó egy V betűt kifejejtett, esetleg a D-hez kapcsolt. Foglalkozását feljegyezte, mintegy 10 betűs szóval, az általunk javasolt szón kívül még tekintetbe jöhetnének: [singul]ari[s] vagy [pecu]ari[us] vagy [greg]ari[us] stb.

Az 5. sor első fele teljesen kitöredezett, ami azért különösképpen kár, mert a dedikáló foglalkozását közelebbről meghatározó főnév itt veszett el: A csapattest neve, amelynek ő közkatona vagy irattárosa, esetleg állattenyésztési felügyelője lehetett. (?)

A kőoltárka lelőhelye (Majláth utca eleje) arra mutat, hogy katona (helytartói testőr?, duplászoldos?) állíthatta a kőoltárt, alighanem a fogadalomtevés színhelyén, a táborfal közelében.

A dedikáló második neve kissé bizonytalan, annyi bizonyos, hogy... inus-betűcsoporttal végződött. Még megfontolhatnók ezeket a (6–7 betűs) változatokat is: [Cels]inus vagy [Alb]inus. De Pannóniában Ursinus a gyakori, Dalmatia-ból terjedt át ide²⁰ (egy esetben a Claudius nomen-nel párosul).

Az i. sz. II. sz. vége utáni korszakban tovább népszerűsödött az Ursinus név Pannóniában²¹, sőt (ebből az időből) Aquincumból is tudunk előfordulásról²². Ez a korábban ismeretes Ursinus a tartományi pénzügyi kormányzó mellé beosztott „kedvezményezett tiszthelyettes” volt, de az Ulpus nomen-t viselte.

Silvanus istennek ezt a kőoltárt az i. sz. III. sz. I. felében állíthatták.

4. Puha és könnyen morzsolódó homokkőből készült egy további fogadalmi kőoltárka is, amely az előzőleg tárgyalt oltár mellett került elő. Ezért fennáll annak valószínűsége, hogy ugyancsak Silvanus istennek szentelték.

Ezt a feltevést azért kell megkockáztatnunk, mivel a kőoltárka felső fele elveszett (a dedikáló személy és az isten megnevezéseivel).²³ A bekarcolások és a letöredezés folytán bizonytalan, *O* vagy *C* betű volt-e a *H* előtt? Itt inkább *C* lehetett. (4. kép.)

A kiegészítésre ez a javaslatunk: [co]h(ortis) I L(usitanorum?) [ex] iuss[u v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito).

Fontos, hiszen biztosan csapattest nevét vésték ki a megmaradt 1. sor közepén. A bennszülött gyalogos zászlóalj népvénének kezdőbetűje is fennmaradt: L... Elsősorban a L(usitanorum) szóra egészítünk ki, amely az i. sz. 110. és 148. években Kelet-Pannóniában (elbocsátó bronzlevelek²⁴ alapján) igazolt.

De a cohors I Lepidiana, valamint az I Lucensium népvéneire is kiegészíthetnénk, amelyek i. u. 80-ban Pannóniában működtek az egyik katonai diploma tanúsága szerint²⁵. Eddig egyáltalán nem volt adatunk arra, hogy Aquincum terében L betűvel kezdődő népvénes cohors tevékenykedett volna.²⁶

A három bennszülött segédzászlóalj közül a hispaniai lusitán gyalogos zászlóalj aquincumi táborozása a legvalószínűbb, mert a másik kettő hamarosan a birodalom keleti tartományába menetelt, ahol azután végleg megállapodott²⁷.

Az utolsó előtti sor olvasata bizonyos. Az „ex iussu” formulára példa akad a katonák körében is²⁸: még a legiói centurióval is megtörtént, hogy megálmodta azt, hogy az isten parancsára fogadalmi kőoltárt kell állíttatnia, ha épségben akar szabadulni a veszedelemből.

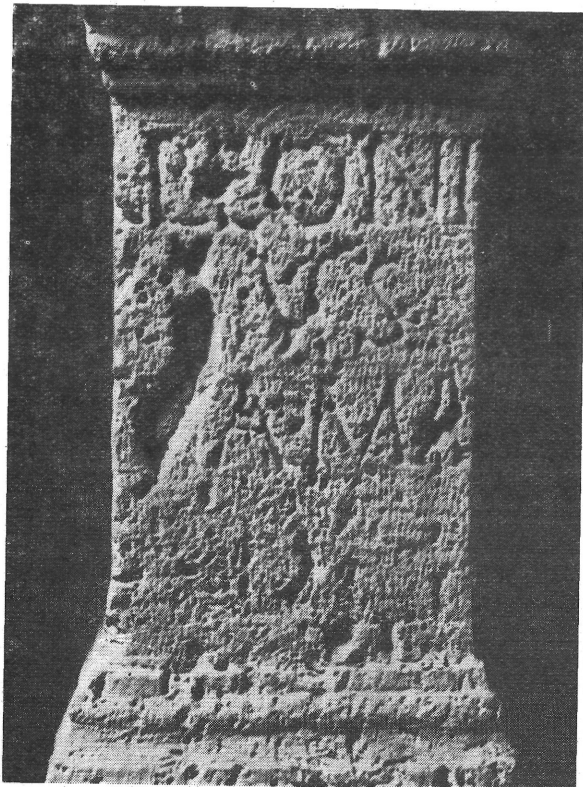


4. kép. Kőoltárka ismeretlen istennek, állítja gyalogos zászlóalj katonája
Steinaltärchen, einem unbekanntem Gott gewidmet, errichtet von einem Soldaten des Infanteriebataillons



5. kép. Kőoltárka Iuppiternek és Iunónak
Steinaltärchen, Iuppiter und Iuno gewidmet

6. kép. Kőoltárka Mithrasnak, a Leo misztérium-név mögött
Steinaltärchen, Mithras gewidmet, unter dem Mysterien-
Namen Leo



A két homokkő oltárka állítása alighanem egyidőben történhetett.

5. Egy kis mészkő oltár (amely szintén az új kőtárcsarnokban állott²⁹) ép, de feliratának több betűjét elvétette a kőfaragó (Pl. I = T). (5. kép.)

Előzetes jelentésben³⁰ megemlítettük a kőoltárka előkerülését. Feliratát így egészítjük ki:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et Iunoni Sept(imius) Antioc(h)ianus votum solvi(t) g(rate) l(ibens) m(eritis).

A Iuppiter és Iuno istenpárnak állított kőoltárok száma ezzel megint szaporodott Aquincum terében, ahol kultuszuk jelentősebb mértékben elterjedt (a város körzetében is), ezért gondoltak arra, hogy itt talán bennszülött isteneknek is feltételezhetők³¹. A tárgyalt kőoltárka is az ún. polgárvároson kívül került elő (III., Rozália u.), ahol már inkább a vicus Vindonianus területén lehetünk.

A római istenrendszer feje a két legszokásosabb jelzőjét viseli ebben az esetben is („legjobb, leghatalmasabb”), de Iuno mellől elmaradt a reg(inae) értelmező jelző. A kétneves (római polgár) fogadalomteljesítő személy keletről származhatott. Második nevének a végződése (-anus) magában véve erre utal³². A név már több ízben eddig is előfordult Pannoniában³³, de Aur(elius) névvel társultan (Aquincumnál első előfordulás!).

Talán ez is megmagyarázhatja az idegenszerűségeket a feliratban. Lehet, hogy a H-betű tudatosan maradt ki az Antiocianus szóból (erre példa Siscia-ban akad³⁴). Szokatlan a g(rate) határozószó használata (ez a szótári jelentés talál ide: szívesen, hálásan, örömet), a solvi alak (egyes első személy).

Más sajtóságok a fogadalomteljesítés idejére (i. sz. III. sz. I. fele) vallanak: az A betűkből az áthúzás elmaradása³⁵, a betűk dőlése jobb felé, a szóválasztó jelek elhagyása³⁶. Régebbi megfigyelés szerint, a nevezett istenpárnak szentelt felajánlások túlnyomóan a II—III. sz. fordulójáról valók³⁷.

6. Új értelmezésre vár egy mészkő oltárka felirata, amelyet annak idején így egészítettek ki: Leoni . . . us [ar]am³⁸ (6. kép.)

Az első olvasók szerint „. . . us” nevű személy a 2. sorban nevezte volna meg magát, a 3. sorban pedig a felajánlás tárgyát hangsúlyozták volna ki (megnevezéssel). A 2. és 3. sor elején azonban a hosszú, ívelten felhaladó lyuk már a feliratkészítéskor meglehetett, ezért mi másképpen értelmezzük a feliratot.

Kiegészítésére a javaslatunk:

Leoni v(otum) s(olvit) Ama(ndus)

Az kétségtelen, hogy az oltárt Mithrasnak szentelték, az oroszlánnak való felajánlás mögött (mint misztériumnév mögött) az iráni fény- és napisten rejlik³⁹. De a Mithras-vallás hívei egyik csoportjának is ez a neve: *leo*⁴⁰. *Ama*... is ebbe tartozott volna? Mintegy 30 db kőoltár tanúsítja ennek a kultusznak a hódítását Aquincumban. Az i. sz. II. sz. végétől a IV. sz. első évtizedéig ez lehetett itt a legelterjedtebb vallás⁴¹. A fogadalomteljesítő (egynevű) személy igen lerövidítette a nevét, amely alighanem gyakori lehetett a városban. Még tekintetbe jöhetne: *Ama(bilis)*; *Ama(sis)*; *Ama(sisia)* stb. Barkóczi L. alapvetően hasznos összeállításában⁴² a (gall) *Ama-bilis* név eddig egyetlen példával szerepel Pannóniában (*Amasis* egyáltalán ismeretlen itt), a (*boius*) *Amasisia* név analógia nélkül áll⁴³.

Annál divatosabb az *Amandus* név. Pannóniában is több személy viselte, sőt Aquincumban is már két *Amandus* örökítette meg magát kőemléken. *Aur. Amandus* (felszabadított rabszolgatársával együtt) kőkoporsót állíttatott egykori gazdájának⁴⁴, *Ael. Amandus* pedig a „nagy *Silvanus*nak” emelt kőoltárt⁴⁵.

A Mithras-hívő *Amandus*, aki az i. sz. III. sz. I. felében szentelhette ezt a kőoltárkát az oroszlánistennek, szintén rabszolga, talán ugyancsak *libertus* lehetett.

7. Morzsolódott felülete, bizonytalan betűi miatt kerülhetett el eddig a publikálást egy szegényes (minden tagolás és dombordísz nélküli) kőoltár kurzív írása. Kuzsinszky B.-nál a sorszáma: 388, adatcéduláját hiába kerestük. (7. kép.)

Kiegészítésére első kísérletünk:

(deo) [ma]xigm[o] Soli Pon(e)lius Messor v(otum) s(olvit) l(aetus) l(ibens) m(erito).

Az első két sor olvasása, sőt már betűinek azonosítása is problematikus, és többféle változatra ad lehetőséget. A két sor bal széle felé egy bevágás vonala, több betű megcsonkításával, még inkább összekuszálja az értelmezést.

Az 1. sor elején bizonyosan M betű első fele maradt meg. Az íráshoz alig értő véső (tájszólásból?) felesleges G-t iktatott a *maximo* szóba? Viszont e szó végén az O második felét elhanyagolta volna? A *Soli* szó utolsó betűjét S-szerűvé görbítette gyakorlatlan kezével? A *Ponelius* szóból kifejejtette az E betűt?

Ha a teljesen kezdetleges, folyószzerű írás összképét nézzük, ezek a feltevések megállhatnak, nem hatnak erőltetett magyarázatnak. A Napisten egy másik kőoltárán éppen Aquincumban kapta meg (Th. Mommsen javaslata alapján) a *m(aximus)* jelzőt⁴⁶.

A fogadalomteljesítő személy két nevét többféleképpen találgathatjuk. Vegyük pontnak a 2. sor elején a kis o-t és olvassunk három nevet: *P. Anlius Messor*? (az N betűbe talán belekapcsoltak egy A-t). De *Anlius*, *Anilius* név analógia nélkül állana!

Ponelius név viszont volt biztosan, pl. Észak-Itáliában az ókor végén viseltek ilyen nevet⁴⁷. A dedikáló második neve (*Messor*) pedig gyakori⁴⁸, különösen a nyugati tartományokban, sőt Pannóniában is többen viselték⁴⁹.

Ez a szegényes kőoltár alighanem Aquincum legkésőbbi kőemlékei közé tartozik, talán az i. sz. IV. sz.-ból való. A fogadalomteljesítő a bennszülött lakosság szórványos képviselője lehetett; kelta vagy illír. Egy bolgár kutató megfigyelése juthat ezzel kapcsolatban eszünkbe, hogy az Aurelianus császár által terjesztett *Sol*-kultusz a trákoknál, illíreknél esetleg ősi napvallás gyökereit növeszthette újjá⁵⁰.



7. kép. Kőoltárka a Napnak
Steinaltärchen, der Sonne gewidmet

8. Egy mészkő oltár töredékén fennmaradt feliratcsontot már előzetesen közöltük⁵¹. Most megkíséreljük kiegészítését: ...ae et Li[lli fi]liorum [et Catul]li et Sec[undi Vic]toris f[ili]orum] Mus serv[us eorum] v[otum] s[olvit] [l[ibens] m[erito?]] (8. kép.)

A kiegészítéshez figyelembe kell vennünk, hogy a kőoltárnak mintegy fele letört (az utolsó sor szokásos záró formulájából csak az első fele maradt meg!). A megmaradt rész feliratában is sok a betűegybekapcsolás, ezért a kiegészített részekben is ligatúrákat kell elhelyeznünk. A kiegészítést nehezíti, hogy egyazon betűket eltérő szélességgel (de egyformán 5 cm magasnak) vészték be.

A felirat eleje (az istennévvel, akinek a fogadalom szólt) elveszett. A letört felső részben két személynév is teljesen elenyészett: két személy neve, akiknek az üdvéért a felajánlás történik, valamint anyjuk nevének az első betűi.

A *Mus* nevű rabszolga eszerint, legalább négy személy (urai) üdvéért teljesítette fogadalmát. Csak egyiknek a neve bizonyosabb: a 3. sorban áll Sec[undi]. Általánosan gyakori a Secundus név Pannóniában, Aquincumból eddig hét példa ismeretes⁵². Mócsy A. úgy véli, hogy a ...mus betűcsoport egy hosszabb névnek a vége lehetett.

Secundus testvérének a neve ...lus-betűcsoporttal végződött (a 3. sor elején genitivus alakja: LI); ide 7–8 betűs név keresendő. Tekintetbe jöhetnek még: [Romu]lus; [Gemel]lus; [Procu]lus; [Pampi]lus; [Mascu]lus, a gyakoribb nevek közül.

A felvetett neveket Aquincumban is viselték⁵³, a Gemellus kivételével⁵⁴. Birodalomszerte legelterjedtebb a Catullus név⁵⁵, ezért gondolunk mi elsősorban erre a névre, amikor kiegészítünk. Catullus (?) és Secundus atyja a „...tor” nevet viselte (l. a 4. sor elején a genitivus alakját). A [Vic]tornév általánosan

közönséges volt. További találgatás nem érzik szükségesnek.

A másik két testvér nevérol, akikért a fogadalom történt, semmi támpontunk nincs. Atyjuk neve „Li...” betűkkel kezdődött. Az illír Licco név genitivusa túl hosszú a rendelkezésre álló helyre⁵⁶, ugyanez forog fenn a Nagytétényben előforduló Lipor névnel is⁵⁷. A Lillus név mellett az szól, hogy birodalomszerte gyakori (de Pannóniában eddig nincs példa a viselésére); ősi kelta név, több kerámiai mester viselte⁵⁸. Ha a Lister név a II. declinatio szerint ragozódik, ez is komolyan tekintetbe jöhet, hiszen Aquincumban viselte ezt a nevet az ituraeus lovas zászlóalj veteránja⁵⁹.

Fontos az, hogy egynevű (kelta)



8. kép. Ismeretlen istennek állított kőoltárka, 4 dominus rabszolgája által
Steinaltärchen, einem unbekanntem Gott, errichtet von einem Sklaven von 4 domini



9. kép. 234-ben emelt kőoltárka ismeretlen istennek, helytartói segédtsízt által
Ein im Jahr 234 errichtetes Steinaltärchen, durch den Adjutanten des Statthalters, für einen unbekanntem Gott

személyeknek, két család közös rabszolgája volt *Mus* (pontosabban meg nem határozható korszakban). Ezt a nevet másutt is viselték rabszolgák⁶⁰. Negyedik névként azonban szabad születésű személyek is használták⁶¹, és a *Decia* gensben egyenesen családnév jellege volt⁶².

9. Állást kell foglalnunk azon csonkult oltárköfelirat kiegészítésével kapcsolatosan is, amelyről (előzetes jelentés keretében⁶³) már említést tettünk. (9. kép.) Az oltárkö teteje, ahol az isten nevét kivésték, jelezve, kinek szentelték azt, (egy sornyi magassággal) elveszett. A kiegészítéshez figyelembe veendő, hogy a betűk magasságai (lefelé menet) csökkenni (eszerint talapzaton állott a köoltár); félsorokat üresen hagyott a kőfaragó, vagyis (az egyenetlen sorkihasználás folytán) a betűk számai nem döntöek, amikor a kitört részeket kiegészítjük.

A problémákat nyújtó felirat legvalószínűbb kiegészítése: ...[Ulp(ius) Cala]ndinus b(ene)f(iciarius) c(onsularis) posuit Maximo III e[t] U[r]bano c[o(n)s(ulibus)] sup(remus ?) qu(a)es(tor?).

A fogadalomteljesítés (a consulok megnevezése alapján) i. sz. 234-ben történt, a légiótábor délnyugati sarka közelében (III. ker., Tavasz u. 21. előtt). A helytartó (consulságot viselt férfiú) „kedvezményezett tiszthelyettese” tartozott hálával az ismeretlenségben maradt istennel szemben.

A fogadalmát teljesítő, különleges beosztásba vezényelt katona első neve (Ulp(ius)) biztos, mert az V és az L betű alsó végei fennmaradtak. Második nevét azonban találgathatjuk. Kalandinus-Kalendinus-Calendinus Pannóniában is előforduló név⁶⁴: kelta; az aquincumi Agesonius Kalendinus Észak-Itáliából származott.⁶⁵

Elterjedt a [Secu]ndinus-név is. Magában véve ez is tekintetbe vehető, ha következetesen úgy véljük, hogy a név első betűit az alsó sor betűinél nagyobbra méretezte a véső.

Ha azonban úgy gondoljuk, hogy a töredékében megmaradt sorban nem méretezték magasabbra és szélesebbre a betűket, akkor erre a helyre hosszabb, ...ndinus végű személynév keresendő. Így pl. éppen kitöltené a helyet a [Verecu]ndinus-név, amely már szintén előfordult Pannóniában⁶⁶.

E köoltárfelirat végének azonban, a talapzat bal alsó sarkába (pótlólag) bevéssett néhány betű kölcsönöz nagyobb jelentőséget. Az érdemleges problémák is ezen hét betű értelmezésében rejlenek. A többé-kevésbé valószínű változatok szerintünk:

A) Holmi Sup(erinius?) Ques...-szerű név, a szobrász neve ez? Ques... kezdetű személynévre Mócsy A. utal (pl. nomen: Quesidius).

B) Feltételezzük, hogy fonetikusan írták az AE-betűpárt E-nek, és talán quaestionarius (nyomozó, vallató, ítéletvégrehajtó⁶⁷) lett később a fogadalomteljesítő; egy legiói q(uaestionarius)-ra már van adatunk Aquincumban⁶⁸.

C) Sup(remus) qu(a)es(itor) szavakra kell kiegészítenünk (vizsgálóbíró, bírósági elnök⁶⁹); erre a tisztségére volt olyan büszke az egykori tiszthelyettes, hogy később, pótlólag az oltárköfelirat végéhez vésette azt?

D) Legvalószínűbb azonban, hogy az általánosabb fogalom, a qu(a)es(tor) szó rövidítésével állunk szemben⁷⁰. A quaestorok legkülönbözőbb fajtáival találkozhattak Aquincumban, akik között funkcióban és rangban fokozatok állottak fenn.

A helytartói hivatal quaestorai főügyési, kincstári tiszteket töltöttek be, kiáltták a zsoldot, a hadiszákmányból kivették az állam részét stb. A város quaestorai (közvetlen köfeliratok is tanúsítják ezeknek a létezését) a község vagyonát gondozták⁷¹. A collegiumoknak (a társulatoknak) is lehettek quaestoraik⁷².

A quaestorok körében tehát értelme volt annak a kihangsúlyozására, hogy supremus (superior?), — a legmagasabb beosztású — volt valaki.

E) SVP = sup(ra) ? („később”).

ÉPÍTKEZÉSI EMLÉKTÁBLÁK

10. Közvetlenül tekinthető egy márványtábla, amelyet több darabból sem sikerült teljesre összeállítani. Bő félévszázad óta az U alakú kőtárcsarnok északkeleti szárnyában volt található, felül befalazva⁷³. Lelőhelyeül csak annyit jegyeztek fel, hogy a „Papföldön” került elő. (10. kép.)

A betűk azonosítását és a rövidítések kiegészítését nehezíti, hogy a töredékek összeillesztése egyenetlenül és pontatlanul történt, valamint a betűk részben elmorzsolódtak, sőt kitöredeztek. Kiegészítési kísérlet nem ismeretes Kuzsinszky B.-tól. A mi első kísérletünk:

a) T(itus) F[(avius) F]or[ti]o v(index? vates ?) [m(unicipii) A]q(uinci) s[ac(erdos)] q[u(a)est[orius]]



10. kép. Emléktábla négy bolthelyiség újjáépítése kapcsán Gedenktafel anlässlich des Neubaues von 4 Geschäftsläden

cu[r(ator)] l(ocorum) v(enalium) r(emansorum) [taber]nas I[III] a solo [ref(ecit)] I[terum] (a 6. sor végén csak: [f(ecit)]?)

b) T(itus) F[il(avius) C]or[vi]o v(index ? vates?) stb.

„A föld színétől másodízben újjáépítettő” személy harmadik neve találgatható. Hatbetűs, o betűvel végződő szó, a belsejében az OR betűpár maradt fenn (1. sor végén), a kezdőbetűből F, C vagy T, esetleg V jobb felső végpontja megvan, negyedik betűiéből V vagy T betű bal felső végpontja maradt fenn.

A Fortio névre már van példa⁷⁴, a Corvio név Pallas Athéne egyik melléknevére emlékeztet. A gyakori Corbulo-Corvulo név túl hosszú lenne az 1. sor végében, még akkor is, ha a szóvégi O betű átnyúlt a 2. sor kezdetére. Torvio vagy Vorvio nevek létezéséhez nincs támpontunk, bár egyébként beetalálnának a helyre.

Ha pedig feltételezzük, hogy a 2. sort kezdő O betű már nem a személynév záró betűje, akkor ebben a változatban csak 4–5 betűből állhatott volna az építető mecénász harmadik neve: [T]or[us] volt? Az igen gyakori [F]or[tis]-név az 1. sor végén már túl hosszú lenne.

Utóbbi változatban „ov...” (esetleg „qu...”) betűpárral kezdődő névvel jelölték volna azt a tiszt-

séget, amelyet először betöltött az építkező donátor. Minthogy a 3. sor elején határozottabban állhatott a q[uest] rövidítés, el kell tekintenünk ettől a változattól.

Nincs adatunk ov... nevű magistratusi tisztségre. „Ov...o” városnév-ablativust vésték volna ki a 2. sor elején? Erre nincs támpontunk.

V betűvel kezdődő nevű funkció volt pl. a viator-ság, a hivatalsegéd szerepe, de hát egy későbbi mecénász kezdhette így pályafutását? Talán jogvédő vagy jövendőelő papja lehetett a municipiumnak? (E gondolat merészségét mi is átérezzük!)

Valamivel bizonyosabb a 3. sor kiegészítése, ahol folytatódik a donátor tisztségeinek felsorolása, amint azokat sorban viselte. A 4. sor kezdetén az első betűnek a meghatározása is kérdéses, annyira elmosódott. DVR-betűcsoport állott itt? Ez legfeljebb a d(uum)v(i)r-tisztség rövidítése lehetett volna, szokatlanul egyedülálló formában.

Ha LVR rövidítéshármaszt látunk itt, szükségszerűen merész feltevéssel arra a kiegészítésre gondolhatunk, hogy végül is az építkező mecénász „a visszamaradt bérbe vehető bolthelyiségek gondnoka” tisztségét viselte, és ebben a minőségben áldozott négy helyiség újjáépítésére.

Az építési emléktáblának ugyanis a legfőbb fontossága a felirat 4. és 5. sorában rejlik, ahol azt az építményt nevezték meg, amelyet a donátor újjáépített; ...na végű szóval jelölték meg. [Colum]na vagy [pisci]na szavak jöhetnének még szóba, a túl hosszú [cister]na már kevésbé.

Ez az újjáépítés alighanem az i. sz. II. sz. vége felé történhetett. A kőtábla pontos lelőhelyét sajnálatosan nem jegyezték fel, ezért nem állapíthatjuk meg, vajon valóban bolthelyiségeket vagy vízmedencéket, esetleg csak oszlopokat építettett újjá (viszonzásul valamelyik tisztségért) T. Fl. Fortio?

„A föld színétől való újjáépítés” azt jelenthette, hogy a lerombolódott épület törmelékretegét elengyentték, sőt földdel feltöltötték, és a felemelt földrétegbe alapozták az új építményt. Az ismételt újjáépítés — az első megépítéssel együtt — már három építkezési periódust jelent.

A „polgárváros” XV. sz. épületének terében láttunk ilyen földfeltöltést!

Más kőtáblaadat⁷⁵ is tanúsítja, hogy második újjáépítésre szükség volt Aquincumban, és a periódus-

vizsgáló kutatások során is, amelyeket Nagy L. kezdett meg a „polgárvárosban”⁷⁶, összesen 3—4 építkezési réteg jelentkezik az egyes épületek terében.

11. Újra kell értelmeznünk azt a töredékes kőtáblát is, amelyről ugyan szintén említés történt már⁷⁷, de kiegészítésének megkísérelése nélkül. Lelelőhelyeül hol a csigadombi amphitheatrumot, hol a „Papföldet” jegyezték fel. Sorszama Kuszinszky B.-nál: 115. Ezen építési emléktáblának a bal alsó negyede maradhatott fenn. Ilyen fokú csonkultság mellett a felirat kiegészítése csak bizonytalan lehet, de a fontossága megköveteli, hogy foglalkozzunk vele. Részbeni kiegészítése szerintünk talán ez: (11. kép.)

... [nummos] LV (milia) [s(ub) c(ura) M(arci)]
Ing(enui) [Maro]nis [ad cor]tina[s ref(iciendas)]
con[tul(erunt)].

Annak a személynek neveiből, aki 55 ezer sestertius gyűjtött volna össze a nézőtér-részek (? víztartóedények?) újjáépítésére, csak hat betű maradt fenn (a 2. sor kezdetén: INC, a 4. sor elején: NIS). Több változat lehetséges „...nis” genitívus alakos harmadik névre, és ING... betűkkel kezdődő másodikk névre⁷⁸.

Az is lehetséges, hogy csak két nevet viselt a gyűjtést lebonyolító polgár, vagyis az INC betűcsoport elé még egy betű tartozott (az előző sor végétől). Szamba jöhet ezért pl. a [C]inc(ius)⁷⁹ vagy a [T]inc(ius)⁸⁰, esetleg a [V]inc(entius)⁸¹ nomen is, amelyek szintén előfordultak már.

A kőtáblának fontosságát azonban nem a gyűjtő kiléte kölcsönöz, hanem az, hogy egy helyreállítás tényét és a költségeknek gyűjtés útján való előteremtését örökíti meg. Az adakozók nevei, a kőtábla letört felső részén, elvesztek.

Az újjáépítendő létesítményt megnevezték, hétbetűs szóval, amely „...tina” betűcsoporttal végződik. Nehéz másra gondolni, mint arra, hogy [cor]tina vagy cortinák (nézőtér-részek? tartóedények a szóráshoz előkészített illatos víz számára?) lehettek az amphitheatrumban.

Szokatlan a szám, a gyűjtés eredményösszegének megjelölése. Lehet, hogy a latintól idegen számnévi jelölés a nyelvi barbároskodás korára vall (minthogy a kőtábla felirata a római kor két utolsó századában készülhetett valamikor), de olyan változat is elképzelhető, hogy egy csapattest sorszámával van dolgunk.

Már rámutathattunk arra, hogy egy „cohors I L(usitanorum)” (I. a 4. sorszámot) tagja kőoltárt állított Aquincumban. Lehet, hogy a [coh](ors) [I] Lu(sitanorum miliaria) III. vagy IV. sz.-i életjelével találkozunk most⁸².

Kevésbé valószínű, hogy a [coh(ors I)] Lu(censium miliaria) tagjai adakoztak volna, amelytől nincs más hagyaték ebben a térségben⁸³. Egyáltalán nehezen képzelhető el annak szükségessége, hogy a polgárvárosi amphitheatrumra akármelyik csapattest katonái anyagilag áldoztak volna.

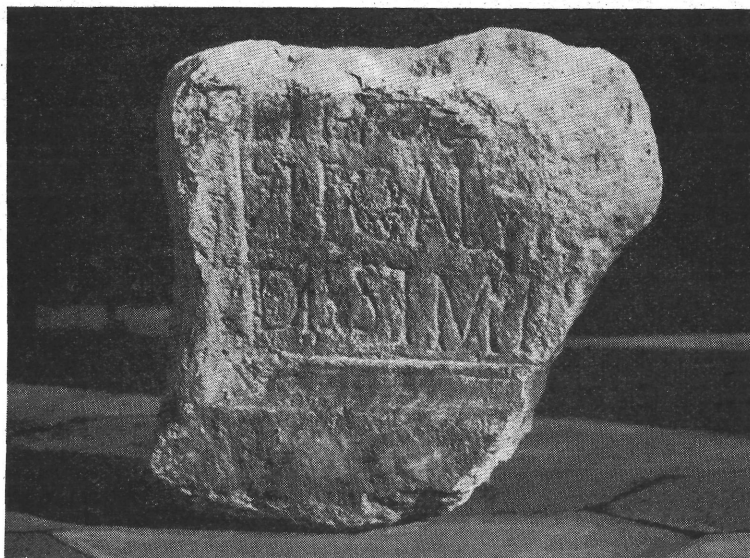
Ezért tartjuk valószínűbbnek, hogy a „polgárváros” lakói adták össze a (részbeni?) újjáépítés költségét.

SÍREMLÉKEK

12. Fennmaradt adatcédulája (Kuszinszky B.-nál: 279) szerint egy csonka kőtábla „határjelző volt a nyolcendű réteken”. Alig maradt meg a bal alsó negyede. Sírkert (area macerie cincta) táblája⁸⁴ lehetett. Utolsó három sorára ezt a kiegészítést javasoljuk: (12. kép.)



11. kép. Emléktábla az amphitheatrumi nézőtér-részek helyreállításáról (55 000 sestertius költséggel)
Gedenktafel zum Anlass der Wiederherstellung einzelner Teile des Amphitheater-Zuschauerhauses (Kosten: 55 000 Sesterzen)

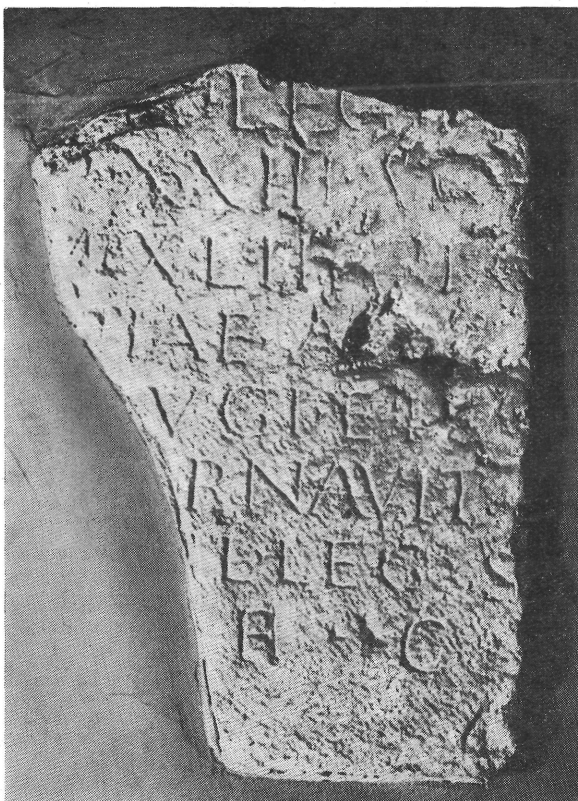


12. kép. Sírkövtábla légiói centurio által felnevelt rabszolgapgyerekek sírjára
Grabsteintafel über dem Grab von Sklavenkindern, die bei einem Legion-
zenturion in Erziehung waren

az *alu[mnis]* szó második felét és a ...*dissimi[s]* végű, felső fokban használt jelző első felét kellett kivésni.

A centurio légiójának a sorszámát és neveit elhagyták, ami magában véve a római kor utolsó kor-
szakára jellemző⁸⁶. A 2. sor végén az *alu...* betűcsoport kiegészítése nem lehet kétséges. Az *alumnus*-ok
(„kihelyezett” és mások által rabszolgaként felnevelt gyermekek) főleg az i. sz. III. sz.-ból ismertek⁸⁷.

Ez a légiói centurio legalább két ilyen „kitett” gyermeket nevelt fel, neveik a kőtábla felső, letört
részén elvesztek. Megbecsülte a centurio az aligha-
nem tehetségesnek ígérkező gyermekeket, hiszen sír-
kertben, tisztességesen temettette el őket, sőt a
kőtáblán egy felsőfokú jelzővel dicsérte meg azo-
kat.



13. kép. Sírkö legiói kürtös és neje sírjára
Grabstein über dem Grab eines Legionstrompeters und seiner
Gemahlin

...*L(ucius) Lic(inius) Do[natianus]* (centurio) *leg(ionis)alu[mnis]*
facun]dissimi[s] *faciend(um) cur-*
(avit)].

A kezdetleges, szabadkézzel vé-
sett írás sorai görbék, betűi egyenet-
lenek. A legiói centurio második ne-
vében a harmadik betű bizonytalan,
felső része letört. Mi lerövidítve írt
C-nek vettük, de lehet V betű cson-
kult alja is. Ebben az esetben a cen-
turio *Li[v(ius)]* vagy *Li[vin(ius)]* no-
ment viselt volna.

A sírkertet állíttató katonatiszt
harmadik neve *Do...* betűpárral
kezdődött. Pannóniában különösen
gyakori (a III—IV. sz.-ban, amikor
ez a felirat készülhetett) a *Donatia-*
nus cognomen⁸⁵. A szóhosszúságra
a 2. sorból következtethetünk, ahol

Ide ...*du*s végű jelzőt kell keresnünk. Az általunk
választott *facundus-a-um* jelzőn kívül még számí-
tásba jöhetnének: *mundus* vagy *fidus* (hasonló vég-
ződésű) melléknevek is. Ékesszavúak voltak a nevelt
gyermekek, ügyes beszédűek? Rendesek, tiszták?
Hűségesek? Ha *[mun]dissimi[s]* vagy *[fi]dissimi[s]*⁸⁸
jelzőt érdemeltek ki a nevelt gyermekek, a centurio
harmadik neve rövidebb, pl. a szintén gyakori *Do-*
[natus] lehetett.

Értelmüknél fogva nemigen illenének ide, de
túl hosszúak is lennének (a felirat letört részébe) a
[reveren]dissimi[s] vagy *[verecun]dissimi[s]*⁸⁹, eset-
leg a *[veneran]dissimi[s]*⁹⁰ felsőfokok. Ezek előke-
lőségeknek lehettek volna dicsérő jelzői.

Az utolsó sor második felének a kiegészítése
teljesen feltevészerű, még tovább találgatható lenne,
esetleg rövidebb is, ha a nevelőapa harmadik neve
is rövidebb volt.

13. A jobb *documentatio* alapján át kell értel-
meznünk annak a csonkult feliratnak a kiegészíté-
sét is, amely t már kiegészítési kísérlettel közölték⁹¹.
Az U alakú kőtár északkeleti szárnyában (felül a

falba rögzítve) volt található: (az átrendezés előtt). (13. kép.)

Kuzsinszky B. a LEG szó előtt a [ve]T(eranus) rövidítés T-jének részét látta, a 2. sor végén egy P-nek felső részét vélte, az évek számát szerinte a [p(lus) m[inus]] rövidítések előzték volna meg. A sírtáblát állíttató katoná nevei szerinte: [C]orn(elius) Avit[us]. A mi javaslatunk a kiegészítésre:

...[cor]n(icensi ? corniculario ?) leg(ionis) II [ad(iutricis) sti]p(endiorum) XXIII [annoru]m c(irca) XLII [pat]ri G(aiae) [Vale]riae A[mmae ? coni]ugi ei[us Caese]rn(ius) Avit[ianus mi](es) leg(ionis) s(upra) [s(cruptae) her(es) tit(ulum)] fi(eri ? f(aciendum)?) c(uravit).

A fennmaradt 2. sor végének betűit félrevezetően megzavarta a belevagdolás. A fényképező készülék lencséje AS... betűket örökített meg, és valóban meg kell fontolnunk, nem állott-e itt a különben szokatlan as[s(edit)] igealak (vixit helyett)? Ebben az esetben a 3. sor [an]N(orum) rövidítéssel kezdődött volna.

Mi azonban erőltetett értelmezésnek érezzük ezt a változatot, és a 2. sor végén határozottan lát-szó S-t a későbbi belevagdolás vagy egyéb erőszakos beavatkozás (gyűródés?) eredményének is elfogadjuk.

A legfelső sor közepén az L betű előtt biztosan láthatjuk az N betű felét, ezért olyan rangot viselt az elsőnek megnevezett elhunyt, amelynek rövidítése ezzel a betűvel végződött, vagyis a II. segítő légio kürtöse vagy tiszthelyettese lehetett.

„Körülbelül” 42 évet élt és 23 évet szolgált az ismeretlen nevű katonáapa ugyanabban a légio-ban, mint a fia, aki rajta kívül még az anyjának készítette a sírtáblát. Az anya családi neve ...ria betűkkel végződött. Mi a gyakori [Vale]ria nevet vettük tekintetbe, de pl. a ritka [Caese]rius név éppen Aquincumban fordul elő⁹².

Nemcsak az anya családi nevét képzelhetjük el sokféle változatban, hanem a harmadik neve is változatosan találgatható. Erre csak annyi a támpontunk, hogy A-val kezdődött és 3–4 betűből állhatott. A[nn]ja volt? A[t]ja?

A szüleinek sírtáblát állíttató fiú (és az apa) családi neve ...rnius betűcsoporttal végződött. Még pl. beleillenék a felirat kitört helyébe a [Calpu]rn(ius) nomen is. Az Avitianus cognomen nem első előfordulás lenne⁹³.

Lehet, hogy az utolsó sorban a HERES szót egészen kiírták, a TIT(ulum) szó pedig nem szerepelt. A fiú eszerint vagyonkát örökölhetett, és abból áldozhatott a tisztességes eltemetésre, alighanem az i. sz. III. sz. II. felében.

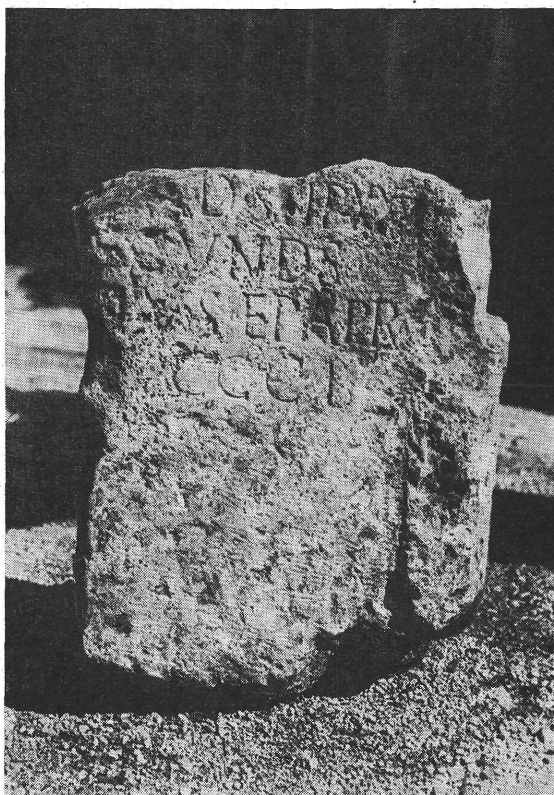
Ez nem meglepő, hisz a cornicularius háromszoros zsoldot húzott (a legénységhez képest), és főigazgatási hivatalnak lehetett vezetője^{93a}.

14. Az új kőtárcsarnokban található az a csonkult sírtábla, amelyről előzetes jelentésben⁹⁴ már említést tettünk, de kiegészítésének kísérletével ezúttal lépünk a szaknyilvánosság elé: (14. kép).

...[vet(erano) leg(ionis) II] ad(iutricis) s[t]ip(endiorum) XXV ... [S]ecund[us] [et ...] ius Epap(h)ra [contul(erunt denarios ? sestertios ? CCC c(irca ? 200 000 ? b(enemerenti) ?

A 25 évi szolgálat után elhunyt légioi katonának eltemetésére, két férfiú eszerint 200–300 pénzegységet (?) adott össze. Az elhunyt nevei, a kegyeletről gondoskodó személyek családi nevei, a sírtábla letört részein ismeretlenekké váltak.

Az egyik férfiú, aki a veterán (?) végtisztességének a költségeit fedezte, olyan cognoment (Secundus)



14. kép. Sírtábla légioi veterán sírjára, 200 000 denárius költség kihangsúlyozásával
Grabstein über dem Grab eines Legionsveteranen, unter Betonung der Auslagen, die sich auf 200 000 Denare beliefen

viselt, amely mindenütt gyakori volt⁹⁵, (de Észak-Itáliában a legdivatosabb). Társának második neve (Epaphra) azonban Pannónián belül első előfordulás (ebben a rövidebb alakjában).

Hosszabb változatában (Epaphroditus) azonban már előfordult Pannóniában⁹⁶, másutt egyenesen gyakori ebben az alakjában⁹⁷, amely görög név átírása: Ἐπαφρόδειτος. Más tartományokban az Epaphra név is gyakori⁹⁸.

Az összeadott pénzösszeg olvasása kérdéses. Ha a CCC betűhármast két utolsó C-je fölött valóban az ezrek jelölésére szolgáló vízszintes vonal kapott cifrázó ívformát, ill. kopott le, ebben az esetben a legkisebb pénzegység (sestertius?) százezreit adták volna össze a temetésről gondoskodó férfiak.

Erre a lehetőségre azért is gondolhatunk, mert a sírkert (? sír építmény?), amelyen az ép kőtábla állhatott, az i. sz. III. sz. I. felében létesülhetett. Erre a korszakra utal pl. az, hogy a megmaradt 2. sor végén az *u* betűt (elméletileg) felvitte a véső az *S* betű csúcsához (bár onnan lekopott), ami ezen korszak kőfaragói szokása volt.⁹⁹

A III. sz. során pedig (köztudomásszerűen) ismételt infláció dühöngött, ami érthetővé teszi, hogy egy szerény építményre a pénzegység százezreit kellett összeadni. Egyébként az ezresítő vonal (az utolsó sorban) az első *C* betű fölé már nem terjed ki, tehát csak 200 000 pénzegységről van szó.

Ez az első *C* betű jelölhette volna a pénzegységet, vagy pedig ha a *c*(irca) szó rövidítése, akkor az inflációs összeg körülbelüliségét hangsúlyozta volna ki.

A megmaradt négy (fél) sor alatt még következett egy sor, amelyet azonban olyan alaposan kivakartak, hogy egyetlen *S* betű vehető még ki, ennek csúcsához a véső szintén felvitt egy *V* betűt (kicsinyített alakban). Itt annak a császárnak a nevét vakarhatták ki, akinek a consulságával meghatározták az építkezés (eltemetés) évét.

A császár neve itt ablativus esetben várható, ha előbbi feltevésünk helytálló, akkor az . . . *us* betűpár az illető császárnév belsejében állhatott. A 36 császár között, akiket egyáltalán az „emlék elátkozásával” sújtottak, csak Herennius Etruscus¹⁰⁰ nevének belsejében találunk *us* betűpárt.

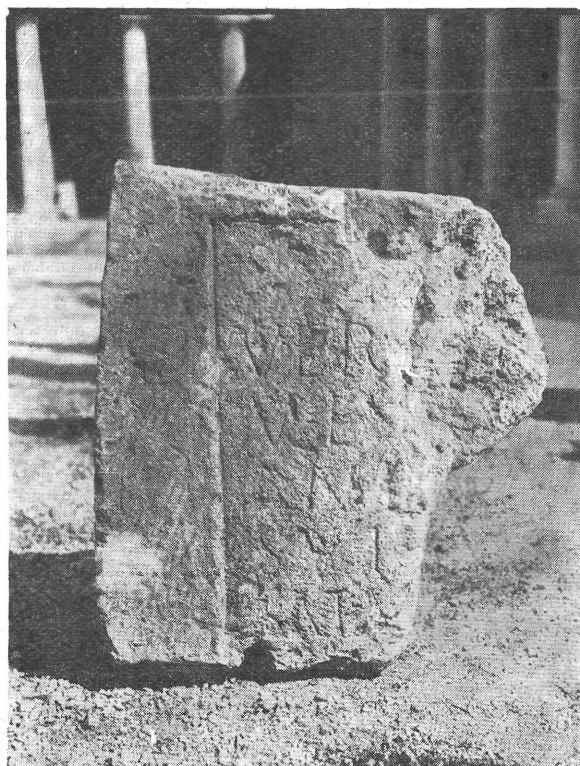
Ahogy egy aquincumi mérföldjelző kőoszlop feliratában is feljegyezték, Etruscus caesar i. sz. 250-ben volt consul¹⁰¹. Az infláció ebben az időben súlyossá vált¹⁰², míg pl. a Severus-ok korában 200 000 sestertiusért egy kis fórumot építettek Madaurosban¹⁰³.

Az elhunyt katona és a végtisztességéről gondoskodó két férfi közötti személyi kapcsolat mi-
benléte is kérdéses. Figyelemre méltó, hogy az Epaphra név a rabszolgák és a felszabadított rabszolgák között divott főleg¹⁰⁴, és mi úgy véljük, hogy Secundus és az aquincumi Epaphra az elhunytnek libertusai voltak, tehát egyenesen kötelesek voltak tisztességesen eltemettetni őt. Kérdés, vajon görög neve alapján határozottabban tételezhető-e fel az, hogy az egyik szabaddá nyilvánított rabszolga hellenisztikus területről származott?

15. Katonai kötelék tagja volt az a személy is, akinek egy másik sírtáblatöredék örökíti meg (részben) a nevét. Adatcéduláján régi sorszáma: 395; bizonyosan ez az első kísérlet feliratának a kiegészítésére: [Val(erio) Se]ver[ino] ve[xillar(io)] ala(e) IH[isp(anorum)] Sup[er et] Mapu[sius. . .] (15. kép).

A sírkert vagy sír építmény homlokzatán álló kőtáblának csak bal felső negyede maradt meg. Az elhunyt családi nevének betűi (bár a fénykép igen kevésbé tükrözi azokat) elmosódva, biztosan kivehetők, tehát a Val(erius) nomen bizonyos.

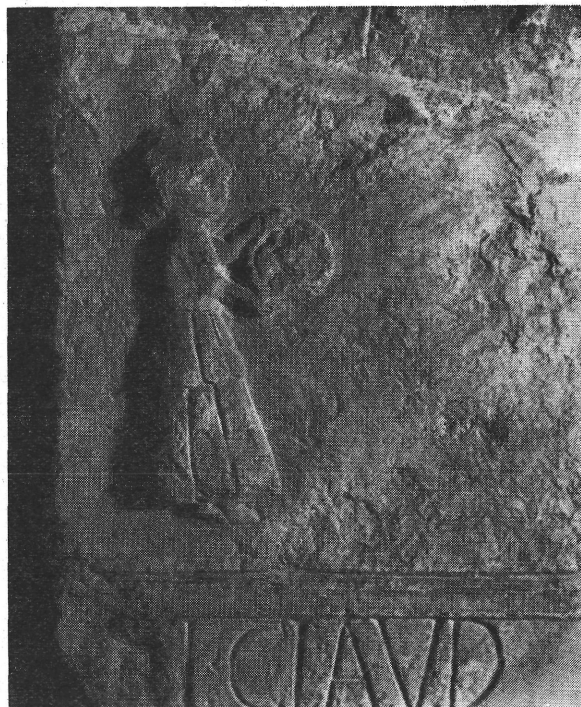
Feltételezett második neve (Severinus) általánosan elterjedt. A 3. sorban a *VE* betűpár után kö-



15. kép. Az első hispániai lovaszászlóalj hadijel-vivőjének sírtáblája
Grabsteintafel des Feldzeichenträgers des ersten hispanischen Reiterbataillons



16. és 17. kép. Tiberius Claudius Niger lovaskatona sírköve
Grabstein des Reitersoldaten Tiberius Claudius Niger



vetkező X-nek egy félszára megmaradt, tehát a vex[illar(ius)] beosztás nem vonható kétségbe, csak az a kérdés, melyik értelmével állunk szemben¹⁰⁵: hadijelvivő volt-e az elhunyt a bennszülött lovas zászlóaljban vagy pedig a csapattest különítményének tagjaként fordult meg itt?

A 4. sorban (miként a legfelső sorban) az első A betűt az L betűvel egybekapcsolták, utána a sorszám még megvan (de belevagdaltak), végül a H betű első fele jól látható. H-val kezdődő népneves „ala” itt csak a „I. Hisp(anorum)” lehetett, amelyet némely kutatók az „Auriana” I-val azonosítottak¹⁰⁶.

Ez a lovas segédzászlóalj (más itteni írásos emlékei alapján) az i. sz. I. sz. derekától működhetett Aquincum körzetében, talán Traianus koráig¹⁰⁷. Ha ezen a tájon Val. [Se]ver[inus] különítményben harcolt, későbbi korszakról is lehet szó, amikor maga az „ala” másutt táborozott.

Az eltemetésről gondoskodó férfiak közül, az egyik olyan nevet viselt, amely Su... betűkkel kez-

dődött. Harmadik betűje éppenséggel F is lehet, de Suf... betűkkel kezdődő név nem található, míg a Super név gyakori¹⁰⁸, sőt Aquincumban is előfordult már.

A temetési költségeket vele megosztó másik férfiú neve (az utolsó sorban) a Mapu... betűkkel kezdődik (az A betűt egybekapcsolták a szókezdő betűvel). Tovább találgatható a név — az általunk javasolt Mapu[sius] névre nem tudunk példát.

A sírtábla feliratát kezdetleges munkával vették. A készítés korának meghatározásához nincs támpontunk. Super és Mapu... az elhunyt hadijelvivő (?) tiszthelyettesnek valószínűleg bajtársai, esetleg felszabadított rabszolgái lehettek.

16. Ugyanennek a lovas segédzászlóaljnak régebben ismert feliratos köemléke egy sokat vitatott és tárgyalt, domborképes sírkő¹⁰⁹. Különböző olvasatok és kiegészítések merültek fel, amelyeket (részben) felül kell vizsgálnunk.

A súlyosan csonkult sírkőfelirat: (A betűk lefelé csökkenő magassága (10—9—7 cm) arra vallhat, hogy a kötömb alján képsáv vészett el). A mi javaslatunk a kiegészítésre: (16. kép.)

[T]i(berius) (?) Claud[ius F]laedi (?) f(iilius)
 A[ni(ensi tribu) Ni]ger e[q(ues) l(e)g(ionis) ?]
 II ad(iutricis) ?) vagy ala(e?) I H(ispanorum) ?
 ... h(ic) s(itus) e(st)...].

Kuzsinszky B. (és több kutató az ő olvasata alapján) a 2. sor végét és az utolsó sor elejét népvét jelentő cognomenné kapcsolta össze (kiegészítéssel): [Tun]ger... Mócsy A. szerint a csapattest neve: e[q(ues) ala(e) I H(ispanorum)].

De már Kraft K. kérdőjelet tett a [Tun]ger-kiegészítés után. Járdányi-Paulovics I. mélyrehatóan kétségbevitte a hagyományos olvasatot: nincs bizonyíték ilyen kiegészítésre (Tunger); a ... GER betűcsoport előtt ő pontot látott, és úgy vélte, hogy valószínűleg az elhunyt ilyes jelzője állott itt: Ger(manus)¹¹⁰; a 2. sor végén szerinte A[nn(orum)] és az életkor-évszám volt kivésve.

De a GER betűcsoport előtt csak két olyan lyuk van egymás alatt, amilyen a [T]I betűpár után levő szabályos (háromszög alakú) szóelválasztó jel alatt is keletkezett. Az életkoradat és a H.S.E.-formula a letört alsó sorokban következhetett. (17. kép.)

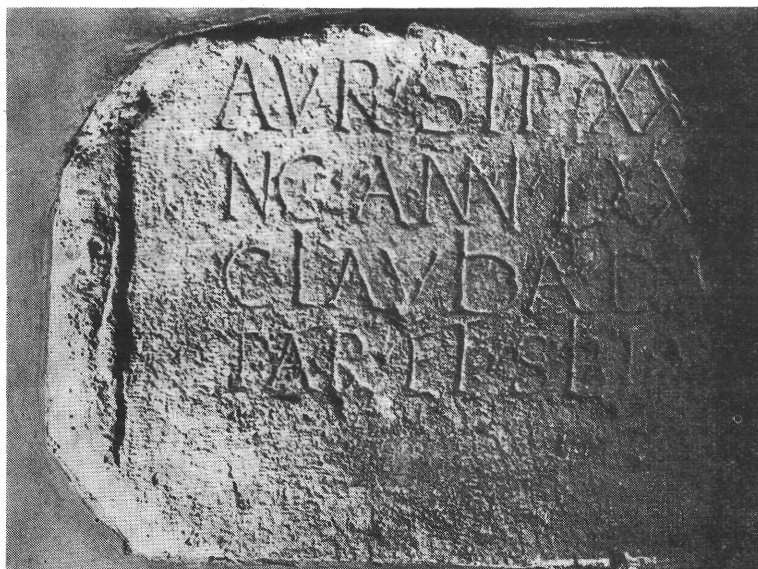
Az elhunyt lovas katona első és harmadik nevének kiegészítése kétséges. A 2. sor elején apja nevét vésték ki, amelyből talán lekopott az első betű. A rendelkezésre álló szűk hely csak P vagy F vagy I számbavételét teszi lehetővé. A kezdő F felső szára mintha meglenne a fénykép tükrözésében, de a kőfelület letöredeztségét is tekintetbe kell vennünk!

Faedus nevű lovas katona ismeretes Germaniából¹¹¹, feljegyezten kelta származású, szintén segédzászlóalj tagja. Aedus és Iaedus vagy Paedus nevekre nincs példa. A 2. sor végén megvan a választókörczert kezdő betűje, az általunk felvetett tribusnév helyett még tekintetbe jöhetne: A[rn(iensis)] vagy A[em(ilia)] is.

Lehet, hogy a 2. sor közepén ezzel az A betűvel egy nép vagy város neve kezdődött, amelynek fia lehetett Ti. (?) Claudius ... ger. A[ed(uus ?)] volt ? (Colonia) A[gr(ippinensis)] szülöttje ? A[eq(um)]-ból származott volna ? stb. A hagyományos olvasat szerint az első név: Ti., de a fényképen lekopott C és N látszik a TI. helyén. Ha ez fennáll, Cn(aeus) volt az elhunyt praenomenje. De a kő felülete itt letört, és a CN véletlen alakulás.

Az elhunyt lovaskatona harmadik neve ... ger betűcsoporttal végződött. Niger cognomenre több példa ismeretes már, ezért javasoljuk¹¹².

Az elhunyt rangját jelölő szó E betűvel kezdődik. Lehetett egyszerű lovaskatona is (mint a mi egyik javaslatunkban is eques szóra egészítünk ki), hiszen római polgár három nevét elnyerhette „... ger” szolgálat közben is, ha a segédzászlóalj egészét kitüntették a c(iivium) R(omanorum) jelzővel¹¹³.



18. kép. Claudius Atta, az első Auriana lovaszászlóalj veteránja és neje sír-
 emléke
 Grabmal des Claudius Atta, Veteranen des ersten Reiterbataillons Auriana,
 und seiner Gemahlin

Kraft K. javaslata, hogy ve-
 t(eranus) vagy miss(icius) lett volna
 az elhunyt (és római polgár, három
 névvel, ezért volt az), azért nem áll-
 hat fenn, mert a kezdő E betű meg-
 van, és az előbbi fogalmak nem így
 kezdődnek.

De háromnevű római polgár le-
 hetett az elhunyt (szolgálat közben)
 akkor is, ha ex(ercitator) rangban
 kiképző tisztként működött, vagy
 pedig ev(ocatus)-ként újra behívták
 szolgálatba (végleges szabadságolás
 után), a segédzászlóaljba.

De inkább ilyesféle kiegészítés
 állhatott az utolsó (megmaradt) sor-
 ban: ... e[q(ues) l(e)g(ionis) II ad(iut-
 ricis)], ha betűegybekapcsolást is fel-
 tételezhetünk. A lovaskatonát dom-
 borképpen ábrázolják a sírkövön, de
 a kezdetleges kivétel nem nyújt tám-

pontot ezen kérdés eldöntéséhez. A katona pajzsának formája sem segít, amely határozatlan. Szabályszerűen, a légiói katonák a négyszögű, a segédzászlóalj legénysége a kerek pajzsot hordta¹¹⁴. Azonban az utóbbiak is megkaphatták (kitüntetésképpen) a légiói pajzs viselésének jogát¹¹⁵.

A pajzstípusok viselésében megnyilvánuló bizonytalanságra utal, hogy pl. Aquincumban a biztosan légiói katona C. Castricius Victor tojásdad formájú pajzsot visel síremlékén¹¹⁶. Ti. Claudius Nigernek (?) az i. sz. I. sz. 3. harmadában állítottak síremléket, Alföldi A. szerint a 80—114. években.

17. Sírkert vagy sírépület homlokzatán állhatott az a csonkult sírtábla is, amelynek feliratát kiegészítés nélkül közölték a szakirodalomban¹¹⁷. A felirat kiegészítését mi (amelyből a bal alsó negyed maradt fenn) két változatban kíséreljük meg: (a betűk magassága az 1. sorbeli 6 cm-ről lejjebb 5 cm-re csökken): (18. kép.)

a) [D(is) M(anibus) Claudio . . . vet(erano) alae I]
Aur(ianae) stip(endiorum) XX[V et . . .co(n)iu]ngi
ann(orum) LXX . . . Claudia Da[Imata ? fil(ia) eor(um)]
par(entibus) et sibi v[iva tit(ulum f(aciendum)
c(uravit)].

b) [Claudius Atta vet(eranus) alae I] Aur(ianae)
stip(endiorum) XX[V defunctus S]ingi(duni) ann(orum)
LXX [et uxor eius] Claudia Da[phne fil(ia) eor(um)]
par(entibus) et sibi v[iva de suo f(aciendum)
c(uravit)].

Egybekapcsolások: T+I, D+I, I+B.

A két elhunyt és a síremlékről gondoskodó leányuk nevei tovább találgathatók; de az bizonyos, hogy ami fontos a feliratban: a megmaradt 1. sor első betűi (AVR . . .) nem holmi Aur(elius) név rövidítése, hanem egy segédzászlóalj nevének kezdőbetűi. Az elhunyt katonai foglalkozására utal a következő betűcsoport (STIP), a szolgálati évek száma.

Az elhunyt családi neve biztosan Claudius, hiszen leányának első nevével azonos volt, ez pedig egészen olvasható a 3. sorban. Rangja egyszerű veterán lehetett, de a letört sorban ugyanígy elképzelhető a [dec(urio)] rang is vagy más, három-négy betűvel rövidített sarzsi is.

A veterán apa második nevéül tetszőlegesen vesszük tekintetbe az Atta nevet, hiszen arra semmi támpontunk nincs. Az a) változat szerint a neje hunyt el 70 éves korában, a b) változatban a veteranus (miután 25 évet szolgált), [S]ingi(dunum)-ban fejezte be életét 70. évében.

Erre a kétféle lehetőségre a 2. sor első betűi készítenek. Az N utáni G-be egy kis i-betűt is bekapcsoltak, minthogy más helyeken is lerövidítették ezt a betűt, sőt felemelte a véső a szomszédos betű csúcsához. A coniunx (coniugis) szó függő esetekben a második n betűt elveszti (szabály szerint).

Inkább olyan városnévre kell gondolnunk, amelynek . . . ingi betűcsoport a középrésze (az első i betűt az N betű baloldali csúcsához véshtették, ferde vonal-nyúlványként). A beográdi táborhely és Aquincum kölcsönösen kiegészíthették egymást, „szomszédos” légiói állomáshelyek, különféleképpen állhattak kapcsolatban egymással¹¹⁸.

A megmaradt 3. sorban vésték be a szüleinek sírtáblát állíttató leány két nevét. A második neve Da . . . betűkkel kezdődik. Az egyik változatban a Da[Imata], a másokban a Da[phne]-nevet javasolom, de más, hasonlóan kezdődő női nevek¹¹⁹ is szóba jöhetnének.

Az „I. Auriana” lovas segédzászlóalj aquincumi emlékényaga ezzel is gyarapodik. Domitianus korában biztosan ebben a térségben működött¹²⁰, de ha valóban azonos a „I. Hisp(anorum)” csapattesttel, esetleg már az i. sz. I. sz. dereka előtt itt táborozott¹²¹.

18. Alig egyharmada maradt meg annak a sírkőnek, amelynek csonkult feliratáról előzetes közlést ugyan már tettünk¹²², de kiegészítésének megkísérlésével még tartozunk. Az igen problematikus felirat (csonkasága ellenére is) figyelmet érdemel. (19. kép.)

Kísérleteink a kiegészítésére:

a) . . . praep(ositus) [gent(is) Os(orum?) vi]xit an[n(os)
. . . coniu]gi ama[n(t)issim]o Val(eria) A[n(culata)]
Ata(e) f(ilia) a[gens cura(m)] Oura [lib(ertus)
eius].



19. kép. Az aquincumi vámállomás (?) vezetője és neje sírköve
Grabstein des Leiters der Zollstation von Aquincum und
seiner Gattin

vámállomás¹²⁶. A statio szó rövidítése a két betűjével másutt is előfordul¹²⁷, a p(ublicum) p(ortorii) rövidítés gyakoribb¹²⁸.

Az életkoradat csak találgatható. A 3. sort kezdő gi betűk valószínűleg a [coniu]gi szó vége, tehát az elhunytak a sírkövet neje állíttatja; a dicsérő jelző *ama* betűkkel kezdődik (az M-mel — egy ferde vonalkával — A-t kapcsoltak egybe). Egy, még hosszabb sorokból álló változatban elképzelhető, hogy az ama[ntissim]o jelző kapcsolódik a [dulcissim]o jelzővel is.

A 4. sort biztosan dicsérő jelző záró betűje kezdi. Nem kétséges, hogy az utána következő Val betűhármas az özvegy családi nevét rövidíti; ezen sor végén egy A betű a második nevéből maradt meg. Még más, 6—8 betűs nevek is gyakoriak: A[gate]; A[pina]; A[mmia]; A[ntonia]; A[prilla] stb.¹²⁹

Az sem kizárt, hogy az utolsó előtti sor Ata betűcsoportja nem önálló név, hanem az özvegy hosszabb nevének vége, és ebben az esetben a rá következő F betű a f(ecit) szó rövidítése lett volna. Az A és az F között a szóelválasztó jel megvan.

Az utolsó sorban megmaradt betűk éppen összeteszik az Oura nevet. Gondolhatnánk görögös átírássra is, de a kelta írásmódok körében is találhatunk hasonló esetekre¹³⁰. Feliratokban pl. hol Lucita, hol Loucito látható¹³¹. Sőt Ura nevű férfiú is igazolt másutt¹³².

Oura az elhunyt tisztviselőnek felszabadított rabszolgája lehetett, akinek a családi neve (amelyet egykori urától kaphatott) az utolsó előtti sor végén vált ismeretlenné (a letört részben). Az özvegy nevében intézte az eltemetést és osztozott annak költségeiben.

19. Nagyobb figyelmet érdemel egy csonkult kőtábla is, amely szintén (díszesebb) sírépületen állhatott. Adatcéduláját nem találtam, Kuzsinszky B. és Nagy L. érintőleg tett említést feliratáról¹³³. Kiegészítésére kísérletünk: (20. kép.)

[D(is) M(anibus) Iulii] P[r]imitiv(i) quo(ndam ?)
Savariae Au[gustalit]at] is decurionatus et Iuliae
[Pr]imae et P[ri]mo et Flavino et Restitu[to] mater

b) ...praep(ositus) [st(ationis) p(ublici) p(ortorii)]

A(quinicensis) vi]xit an(nos) [...coniu]gi ama[ntissim]o

Val(eria) A[dnama] Ata(e) f(ilia) a(gens) [c(uram) Sept(imius ?)] Oura [lib(ertus) eius].

Még hosszabb sorokból álló változatok is elképzelhetők. Fontos, hogy a megmaradt 1. sorban „praep(ositus)” olvasható, ez kapott síremléket. H. Dessau¹²³ 32 féle ilyen funkciót sorol fel. A legtöbbször a császári udvarban volt helye. Aquincumban csak 5—6-féle praepositus-tisztség képzelhető el nagyobb valószínűséggel.

Az itteni útszakaszok felügyelője volt? Az általi „postakocsiszolgálat” itteni állomásának (cursus publicus) gondnoka? A gabonaellátást irányította? A környéki császári birtok főfelügyelője? Mócsy A. figyelmeztet arra, hogy a *gens* fogalom nem lehet érvényes az Eravisci-re!

A mi a) változatunk emlékeztet egy „praepositus gentis *Onsorum*-ra, az aquincumi legió (II. adiutrix) tisztjére, akit i. sz. II—III. sz. fordulója körül örökít meg felirat¹²⁴. A szóban forgó felirat letört részében is kivéshettek csapatnevet.

Idegenbe küldött alakulat átmeneti parancsnoka¹²⁵ nevezhette így magát. Ha pedig civil volt az elhunyt, legnagyobb valószínűséggel a b) változat állhat fenn. Aquincumban bizonyosan létezett

facie]ndum inchoavit [filii peragendu]m curaverunt. Mócsy A. javasolta: ... [Pr]imitivo Savariae Au[g]ustali orn(ato) o(rnamentis)] decurionatus stb.

A feliratból a bal oldali egyharmad elveszett. Különleges betűegyekapcsolások is nehezítik a kiegészítést. Egy család öt tagját nevezi meg a felirat. A családi sírkápolna építését az anya kezdte meg, a gyermekek fejezték be. Az építés költségeit két nemzedék tudta fedezni.

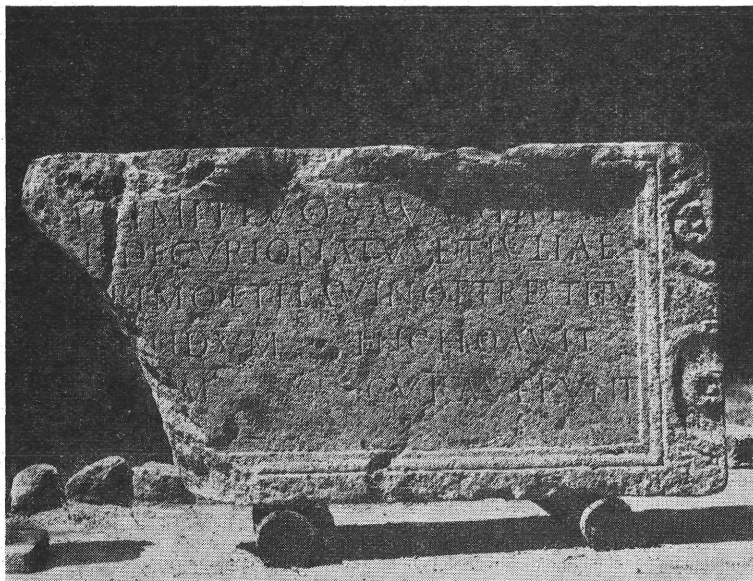
Az apa neve kérdéses (a legfelső sor elején). Ha a T-be írt V-től eltekintünk, a szintén gyakori Primitivus név¹³⁴ dativus alakja is (egészen kiírvá) feltételezhető. Ebben a változatban a Vo betűk (erőltetéssel) a Vo(ltinia) tribusnév rövidítése lennének. Viszont nincs példa Primituus vagy Primitivus nevekre. Még a Primitivus név is felvethető. Mócsy A. szerint ezt a nevet akarta véteni a kőfaragó, de a *ti*-t kifelejtette, majd pótolta a két betűt. Ebben az esetben a quo(ndam) szó nem volt meg a feliratban!

A legfelső sorban a VO betűk előtti O aljához halványan kapcsolódik a Q-vá tevő vonalnyúlvány. Ezért a családapá „egykoron” Savaria város augustalis és decurio tisztségét viselte, de később felköltözött a kelet-pannóniai fővárosba¹³⁵.

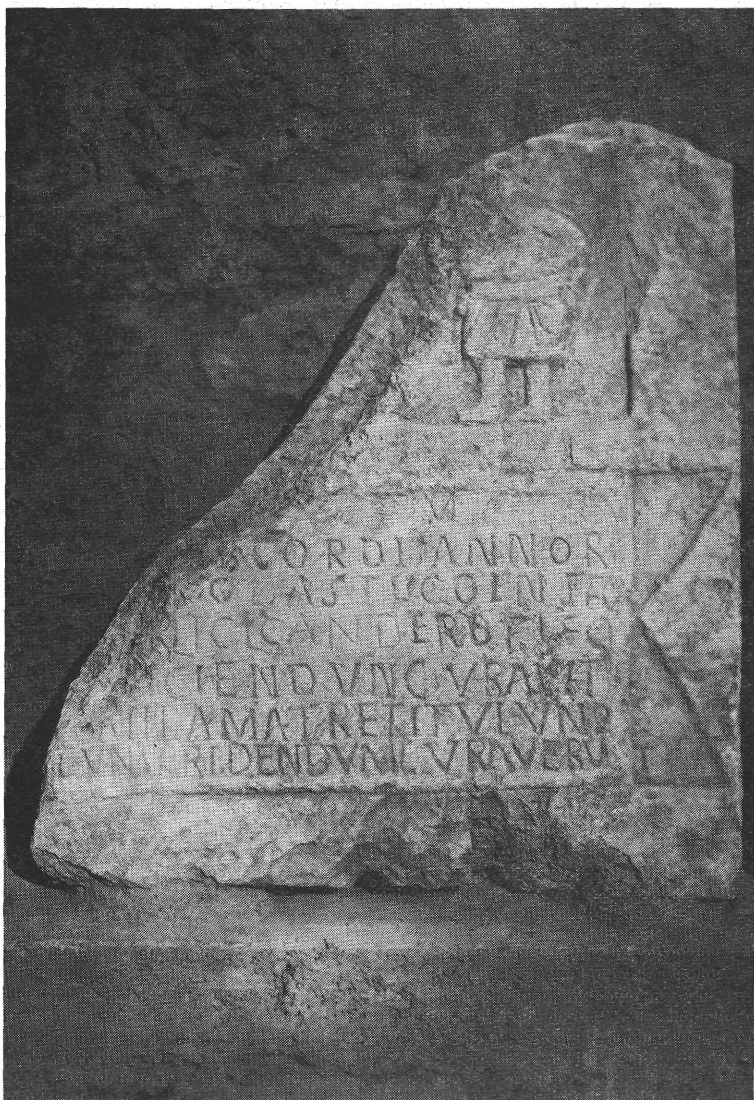
A család kelta eredetét az egyik gyermek Flavinus neve tanúsítja, amely kelta, és az egyik kerámiai manufaktúra mesternevei között is előfordul¹³⁶.

20. Revízióra érdemes a nagy részében fennmaradt sírkő felirata is. Nagy L. még a margitszigeti (középkori) romok között írta le elsőnek¹³⁷. A kiegészítéshez biztos a kiindulás az 5. és a 7. sorból, mert a sor végi kifejezés folytatódik a következő sor elején; 26—28 betű állott 1—1 sorban (a 7. sor végén az N és a T a kereten kívül talált helyet, mint 29—30. betűk). (21. kép.)

A mi javaslatunk a kiegészítésére:



20. kép. Savariai tanácsstag, Augustalis és négy gyermeke sírtaflája
Grabsteintafel des Augustalis, Ratsherrn aus Savaria, und seiner 4 Kinder



21. kép. Társulati jogtanácsos sírköve, állítják légiói segédtsízt, anyja és szabaddá nyilvánított rabszolgája
Grabstein eines Syndikus, errichtet von einem Legionsadjutanten, seiner Mutter und seinem Libertin



22. kép. Namio rabszolga sírköve
Grabstein des Sklaven Namio

23. kép. Valeria Valeriana által emelt sírkő férjének (korábban kööltárnak értelmezve)
Grabstein, errichtet von Valeria Valeriana für ihren verstorbenen Gatten (früher als Steintar gedeutet)



[D(is)] M(anibus) [... Aur(elio) Lic(inio) Dis] cordi annor(um) [... s] c(h)olastico in fr[aternitate] ? Au[r](elius) Lic(inius) Licander b(ene)ff(iciarius) leg(ati) [leg(ionis) II ad(iutricis) perf]iciendum curavit [... Seve]rilla matre titulum p[er liber]tun scridendum curaveru[n]t.

Nagy L. keltezése: i. sz. III. sz. II. fele. Ő a 3. sor végén FA betűket látott, és így olvasta a sor végét: ...[s]colastico in fa[milia]. De a sorvégi A helyett inkább R olvasandó. Fr... betűkkel kezdődve pedig aligha talál ide jobban más szó, mint a fr[aternitas] ablativus esete. Alföldi A. olvasott először itt FR betűket (előadás során).

Fontos a kiegészítéshez az is, hogy az utolsó sor elején a megmaradt első betű T volt, nem pedig I, ezért [liber]tus, nem pedig [fil]ius, vagyis az elhunyt felszabadított rabszolgája, nem pedig a fia végezte a temetkezés intézésével együttjáró fáradozásokat stb.

Az elhunyt apa nevei biztosak, hiszen a 4. sorban fiának — aki legióparancsnok segéd tisztje — a nevei megvannak, és az apa első nevei ezekkel azonosak voltak. Görög eredetű családdal van dolgunk. A fiú harmadik neve a Lysander név tájszólasos átírása¹³⁸.

A fiú már „kedvezményezett” beosztású katoná¹³⁹, de apja különleges polgári állást viselt. Nem családi magántanító volt, hanem inkább ügyvéd, kijáró, jogtanácsos értendő a sc(h)olasticus mögött¹⁴⁰. Díjazásukra később az állami törvényhozásnak is gondja volt¹⁴¹.

Ha kiegészítésünk helytálló, az apa még a társulatok ügyészféléje lehetett¹⁴². Ehhez a problémához jogtörténezeinkről várjuk a végső szót. Az elhunyt 3. neve [Con]cors is lehetett, ha a 2. sor kezdetén az S-szerűséget a törési felület játékanak véljük.

Az utolsó előtti sorból letört az anya családi neve és második nevének eleje. Más, rilla betűkkel végződő nevek is figyelembe vehetők, pl. a szintén gyakori [Ap]rilla vagy [Cy]rilla stb. A hagyományos olvasatot¹⁴³ javasoljuk mi is, amely Dél-Galliában leggyakoribb.

A felirat latinságában sok az idegenszerűség. A szóvégi M-ek írása N-nel tájszólasból eredhet. A kőfaragó a mater szó két utolsó betűjét felcserélte. A sírkövet állíttató három személy (özvegy, fia és felszabadított rabszolgájuk) után az utolsó sor többes alakú állítmánya értelem szerinti egyeztetés. Hiba a 7. sorban D vésése B helyett. Kezdetlegesség az eltérő szélesség azonos betűkben (10–25 mm a V felső szárai között a szétágazás), ami fokozza a bizonytalanságot a kiegészítésnél.

21. Vita folyt egy szegényes, folyóírási sírkő feliratának olvasása körül¹⁴⁴. A helyes értelmezést revízióval és documentatio rendelkezésre bocsátásával szeretnék elősegíteni. (A kezdetlegesen vésett betűk magasságai szeszélyesen váltakoznak: 45–55, 40 mm magasak.) (22. kép.)

A mi kiegészítésünk: Namio Ant(onii) Aionis s(ervus) an(norum) L (hic situs) e[st].

A szakirodalomban¹⁴⁵ a gazda nevét egy névnek olvasták össze, és a példa nélküli Antaion név keletkezett. Legújabbban az Astaion névre gondoltak¹⁴⁶, amely szintén egyedül áll¹⁴⁷; különben is kizárt (l. a 22. képen a 2. sor elejét), hogy az *A* után *S* lenne, hanem határozottan *N* és *T* betűket kapcsolt egybe a véső.

(Mócsy A. legújabbban „Avaionis”-t olvas; *Ava* = kelta tő, *io* = kelta suffixum).

Az *Ant* betűcsoport és az *Aionis* szó között a nagyobb köz is figyelmeztet arra, hogy itt két külön szó van. Az utolsó sor elején a kezdő *I* után két *S* betűt láthatunk. Mindez kettős név genitivusának és *s(ervus)* szó feltevésére készítet.

Az elhunyt rabszolga neve (Namio) kelta¹⁴⁸, a megnyújtott Namiorix alakban is előfordult már Duna-pentelén¹⁴⁹. Az *Ai-o(n) = Aii-o(n) = Aiiu* név is kelta¹⁵⁰; példák főleg a nyugat-európai tartományokból ismertek; ide Noricumból terjedhetett át.

A birodalom nyugati részéből telepedhetett át a kelta úr és rabszolgája. (A köemlék most az új kőtárcsarnokban van.)

22. Revízió alapján új értelmezés időszerű egy szegényes síroltár¹⁵¹ feliratához is. Az egyszerű homokkő típus a Szél és Szellő utcák sarkánál (lakóépület romjainál) került elő. Az új kőtárcsarnokban áll. A folyóírást, amelyet gyakorlatlan kéz karcolt be, bizonytalanul olvashatjuk és egészíthetjük ki. A 2. sorban azért nem olvashatunk Silvanus istennek való felajánlást, mert az első két betű között szabályos, kerek elválasztó jel található; *V* nincs *L* után; *L* betű *sincs*. (23. kép.)

Ezért a mi javaslatunk a kiegészítésre: Val(eria) Val(eriana?) G(aio) Fannuo(?) Di... pro pie(tate) Ezzel eselik a korábbi értelmezés¹⁵¹: VA[l(erius)?] Val(erianus?) Silvano de(o) propiti(o) (Nagy T.-tól).

A legfelső sorban az első *A* betű végéből elágazik a belekapcsolt *L* betűt jelző nyúlvány. A sor végén az *L* betű görögös. Ugyancsak görögös a *G* jelzése a 2. sor elején. A 2. sor közepének betűit össze-vissza kuszálták. Az *F*-nél mintha megmaradtak volna a vízszintes száraz elindításával.

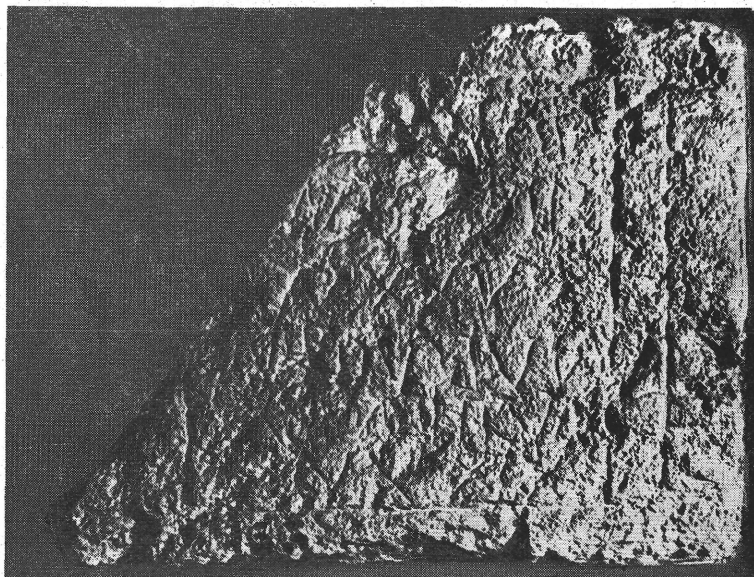
Mínthogy az elhunyt biztosan férfiú, az 1. sorban megnevezett személy nő lehetett, alighanem az özvegye. A második neve találgatható; *Val* betűkkel kezdődött; még pl. Val(entina), Val(eria) is olyan gyakori nevek, hogy rövidítve jelölhették azokat¹⁵².

Az elhunyt második nevének még a határozott olvasata is kérdéses. Iannusnevet kellene elsősorban látni, de ilyesféle név megközelítő formában sem ismeretes (az első *N*-be egy *A*-t biztosan belekapcsoltak).

Megközelítő példák körébe jutunk, ha a név kezdőbetűjét *F*-nek látjuk (ki nem dolgozott vízszintes szárazakkal). Fanius név már ismeretes¹⁵³. A Fanus, Fanu, Fann-ucus nevek kelták¹⁵⁴; lehet, hogy az elhunyt is kelta volt. A görögös betűk viszont arra utalhatnak, hogy vagy az özvegy vagy a betűvéső görög lehetett. Nagy T. szerint a kísérő leletanyag i. sz. III. sz.-ra utal.

23. A múzeumot körülvevő, *U* alakú kőtár északkeleti szakaszában évtizedek óta rejlik¹⁵⁵ egy kőtábla (felül a falba rögzítve); folyóírási felirata a legnehezebben betűzhető ki. (24. kép.)

Saját kísérlet kiegészítésére: ...[Mu]tatu[s] ...nis fil(ius) ... [a]n(norum) XXV [Se]cu[n]dus iun(ior) Ricomairus an(norum) XXIX



24. kép. Mutatus és Ricomairus sírköve
Grabstein des Mutatus und Ricomairus

Családi sírkert homlokzatán állhatott a kőtábla, az igen kezdetleges írással. A betűvéső latintudása is fogyatékos lehetett; a 2. sor végén az L betű itt is görögös, a 4. sorban megfordította az S és az N betűket, az 5. sor szavába egy felesleges I-t iktathatott. A Ricomarus szó A-ját az M végébe kapcsolta.

A Mutatus név először fordulna elő itt, másutt is csak egy példa akad rá¹⁵⁶. Apja neve (. . . o-ra végződött) találgatható. A 4. sorban Cn[u]dus név is olvasható, amely egy kariai városra emlékeztetne. A Iun betűcsoport értelmezhető úgy is, hogy újonc volt az egyik elhunyt, de tartozhatott a másik elhunyt nevéhez is, mint nomen: Iun(ius).

A Secundus név általánosan gyakori¹⁵⁷, és mintha a 3. sor végén (az életkoradat után) görögös S és igen halványan egy (durván szétvetett) E betű lenne kivehető. Feltételezhető-e olyan értelmezés, hogy a secundus szó számnévi jelző a iun(ior) szóhoz: „fiatalabb öcs” értelemben?

A kőtábla utolsó előtti sorában megnevezett (egy- vagy kétnevű) másik elhunyt olyan nevet viselt, amely éppen ebben az alakjában példa nélkül áll. A Reidomarus változat már előfordult Pannóniában¹⁵⁸. Az M és az R közötti I a sor fölé kiugrik, természetesen keletkezett vájat lehetett.

A Ricomarus-Rigomarus név összetett kelta szó; rigo = király; marus = nagy, tekintélyes¹⁵⁹. A Reidomarus név is eraviscus. A bennszülött vezető rétegből való család sírtáblájával van dolgunk.

JEGYZETEK

- ¹ CIL III p. 2415. A köemlék naplósza.: 64.10.78.
² Barkóczi L., Acta Arch. Hung. 16 (1964) 316.
³ I. m. 301.
⁴ CIL III p. 2350; 2398 (n. 11 699).
⁵ H. Georges: Ausführliches Handwörterbuch... II. (Basel, 1951), Lusor c.
⁶ CIL III p. 2363.
⁷ Szilágyi J.: Aquincum (1957) 108.
⁸ Legutóbb a Silvanus-kultuszról: Alföldi G., Acta Ant. Hung. 8 (1960) 465—.
⁹ A köemlék naplószámai: új 64.10.115; régi: 51 651. A kőcsont: 54×20×18 cm.
¹⁰ Alföldy G., Acta Arch. Hung. 13 (1961) 115.
¹¹ Mócsy A.: Die Bevölkerung von Pannonien... (Bpest, 1969) 179. o. Barkóczi L., i. m. 316.
¹² CIL III 6010/122. III. és VI. sz.-i példák Colmarból és Itáliából: Gallia 18 (1960) Paris, 246 (J. Hatt); Öfversigt of finska vetenskaps-societetens Förhandlingar 60 (1917) Helsinki, 136 (J. Sundwall).
¹³ Barkóczi L.: i. m. 316.
¹⁴ CIL III 3524.
¹⁵ Alföldy G., Acta Arch. Hung. 13 (1961) 107. o. és 31., 37. jegyz.
¹⁶ A. Holder: Alt-celtischer Sprachschatz II. (Graz, 1962) 300.
¹⁷ A köemlék naplósza.: 64.10.196.
¹⁸ Bud. Rég. 13 (1943) 346.
¹⁹ A festési eljárásról a római kori pannóniai köemlékeken: Gaspartz, Arch. Ért. 33 (1913) 21.
²⁰ Mócsy A., i. m. 194.
²¹ Barkóczi L., i. m. 326.
²² CIL III 3454.
²³ A köemlék naplósza.: 64.10.301. A kőcsont: 29×21×17 cm.
²⁴ CIL XVI. n. 164, 179, 180.
²⁵ CIL III d. XIII. = XVI n. 26.
²⁶ Tanulm. Bp. múltjából 9 (1941) 224.
²⁷ W. Wagner: Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen... (Berlin, 1938) 159, 161—2.
²⁸ CIL III 14 071.
²⁹ Új naplószáma: 64/10.129. A kő: 30×55 cm. Betűi 3—4 cm magasak.
³⁰ Bud. Rég. 19 (1959) 256. o. és 16. kép.
³¹ Mócsy A., P. W. R. E. Suppl. B. IX. Pannonia c., 729. h.
³² K. Kraft: Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau (Bern, 1951/17. o., 1. j.); Mócsy A.—Alföldy G.: Die Bevölkerung... Prov. Dalm. (Budapest, 1965), 220.
³³ Barkóczi L., i. m. 305.
³⁴ CIL III 10 841.
³⁵ A. Betz., RLiÖ 18 (1937) 70.
³⁶ J. Klinkenberg, BJB. 108/9 (1902) 133. o. és 4. j.
³⁷ K. Kraft, i. m. 19.
³⁸ Kuzsinszky B.: Aquincum... (Bp. 1934) 207. o.; Bud. Rég. 12 (1937) 121. o. — Rev. Arch. 10⁶ (1937) 393. o., 201. Sorszám K. B. -nál: 329. Új napló: 64.10.130.
³⁹ Szilágyi J., i. m. 112. Kuzsinszky B., i. m. 207.
⁴⁰ Szilágyi J., i. m. 112. CIL III 3415.
⁴¹ Legutóbb: Mócsy A., i. m. 737. h.
⁴² Barkóczi L., i. m. 305.
⁴³ Szabó M., Arch. Ért. 91 (1964) 167. o. és 26. j.
⁴⁴ CIL III 3533 = 13 367.
⁴⁵ Nagy L.: Az eskütéri római erőd... (Bp. 1946) 37, 41. o. és 37. kép.
⁴⁶ CIL III 3475 = 10 465.
⁴⁷ A. Holder: Alt-celtischer Sprachschatz II. (Graz, 1962) 1033. h.
⁴⁸ CIL III p. 2401.
⁴⁹ Barkóczi L., i. m. 318.
⁵⁰ Mélanges Abramić I. (Split) = Vjesnik za archeologiju i hist. Dalmatinsku 56—59 (1954—7), 46. o. (G. Kazarov).
⁵¹ Bud. Rég. 15 (1950) 457—8. o. és 7. kép. A kő: 25×35 cm.
⁵² Barkóczi L., i. m. 323.
⁵³ Barkóczi L., i. m. 322. Mócsy A., i. m. (11. j.-ben) 180, 184, 186.

- ⁵⁴ Mócsy A., i. m. 175.
- ⁵⁵ Mócsy A., i. m. 168. A. Holder, i. m. I. (1961) 853—858.
- ⁵⁶ Mócsy A., i. m. 178.
- ⁵⁷ CIL III 3393.
- ⁵⁸ A. Holder, i. m. II. (1962) 222. h.
- ⁵⁹ CIL III 3446 = 10 382. Barkóczi L., i. m. 308, 316.
- ⁶⁰ Legutóbb az elit rabszolgák anyagi lehetőségeihez: W. Seyfarth: Soziale Fragen d. spätröm. Kaiserzeit im Spiegel d. Theodosianus (Berlin, 1963) 153—. A Mus név: CIL VI 16 771a; X. 895.
- ⁶¹ CIL VI 26 407.
- ⁶² Már Finály H.: A latin nyelv szótára (Bp. 1884) 1275. h.
- ⁶³ Arch. Ért. 78 (1951) 135.; 47. t. 3. Új napló: 64.10. 106.
- ⁶⁴ H. Dessau: Inscriptiones Latinae selectae III. p. 177. Barkóczi L., i. m. 308.
- ⁶⁵ CIL III 10 509. A beneficiariusok funkcióihoz, rangjához: A. v. Domaszewski—B. Dobson: Die Rangordnung d. röm. Heeres (Köln—Graz, 1967) 33—34.
- ⁶⁶ Barkóczi L., i. m. 327.
- ⁶⁷ H. Georges: Ausführl. Handwörterbuch... II. 2126 h. (Basel, 1951).
- ⁶⁸ CIL III 10 458.
- ⁶⁹ H. Georges, i. m. 2123. h.
- ⁷⁰ Általános: P.W.R.E. XXIV. (Stuttgart, 1963), Quaestor c. (G. Wesener).
- ⁷¹ Mócsy A., Acta Arch. Hung. 3 (1953) 188.
- ⁷² Pl.: CIL III 924. o., cer. I.
- ⁷³ Új napló: 63.10.38.
- ⁷⁴ CIL III 11 633 bis.
- ⁷⁵ CIL III 3579. Bud. Rég. 5 (1897) 59.
- ⁷⁶ Első perióduskutatások a „polgárvárosban”: Nagy L., Bud. Rég. 12 (1937) 263; 14 (1945) 157, 172; Szilágyi J., Bud. Rég. 15 (1950) 314—5, 318—9. o., 48—50. j., 13., 15—19. képek; Nagy T., Bud. Rég. 21 (1964) 16, 18, 21.
- ⁷⁷ Bud. Rég. 8 (1904) 16. sz. Új napló: 64.10.249.
- ⁷⁸ CIL III p. 2354. H. Dessau, ILS (Berlin, 1916) p. 77.
- ⁷⁹ CIL III p. 2345.
- ⁸⁰ CIL III p. 2371.
- ⁸¹ CIL III p. 2376.
- ⁸² W. Wagner, i. m. 163.
- ⁸³ P.W.R.E. Cohors c., 310—311. h. (Cichorius).
- ⁸⁴ Új naplószám: 63.10.31. A kőcsonk: 42×46×20,5 cm.
- ⁸⁵ Barkóczi L., i. m. 310—311.
- ⁸⁶ J. Klinkenberg, i. m. 147.
- ⁸⁷ Mócsy A., Acta Ant. Hung. 4 (1956) 239. o.
- ⁸⁸ Pl.: CIL III 1495; 13 937.
- ⁸⁹ CIL III 14822¹.
- ⁹⁰ Pl.: i. m. 14 623.
- ⁹¹ Kuzsinszky B., Bud. Rég. 8 (1904) 172. o., 8. sz. Új napló: 63.10.55.
- ⁹² Arch. Ért. 1944—5. 121—122. o. (Nagy L.). Kor: III. sz.
- ⁹³ CIL III p. 2382.
- ^{93a} A. v. Domaszewski, BJB 117 (1908) 73. — H. Nesselhauf: Die spätröm. Verwaltung der gall.—germ. Länder (Berlin, 1938) 83.
- ⁹⁴ Bud. Rég. 13 (1943) 354. o. és 26. kép. Új napló: 64.10.184.
- ⁹⁵ Mócsy A., i. m. 190.
- ⁹⁶ Barkóczi L., i. m. 311.
- ⁹⁷ CIL III p. 2390, 2632.
- ⁹⁸ Dessau, i. m. III. 189.
- ⁹⁹ Barkóczi L., Arch. Ért. 1941. 28—29.
- ¹⁰⁰ Cagnat: Cours d'épigr.⁴... (1914) 172—173. o. Általános: Brassloff: Damnatio memoriae c., PW-R.E (Stuttgart, 1901), 2059—2061. h.
- ¹⁰¹ CIL III. 3746.
- ¹⁰² Pl.: L. C. West: Gold and Silver coin standards in the Roman Empire (New York, 1941), táblázat.
- ¹⁰³ Inscriptions Latines d'Algérie I. 2120.
- ¹⁰⁴ Dessau, i. m. III. 189. — CIL III p. 2390.
- ¹⁰⁵ CIL III 3285; 11 081 cf. 4834 stb. Általános: PW-R.E. VIII, 2 (1958), Vexillarius c., 2439—2942. h: (A. Neumann).
- ¹⁰⁶ W. Wagner, i. m. 43. o., 256. j.
- ¹⁰⁷ Tanulm. Bp. múltjából 9 (1941) 244.
- ¹⁰⁸ Barkóczi L., i. m. 325. Mócsy A., i. m. 192.
- ¹⁰⁹ CIL III 15 163; H. Hofmann: Röm. Militärgrabsteine der Donauländer (Wien, 1905) 35. o.; A. Schober: Die röm. Grabsteine von Noricum und Pann. (Wien, 1923) 272; Kuzsinszky B.: Aquincum... (Budapest, 1934) 174. o.; Bud. Rég. VII. 33; J. Paulovics I., Bud. Rég. 14 (1945) 225, 273. o.: Thienemann T., Nyelvtudomány 4 (1913) 6.; K. Kraft, i. m. 150. o., nr. 347; W. Wagner, i. m. p. 44, Anm. 258; Mócsy A., Die Bevölkerung... 251. o., 42. Új napló: 63.10.19. J. Garbsch, Die norisch-pannon. Tracht im I. u. 2. Jh. (München, 1965 (S. 150, 106) 24: „2. Hälfte 1. Jh.”.
- ¹¹⁰ Bud. Rég. 14 (1945) 273.
- ¹¹¹ A. Holder, i. m. I. 1491. hasáb.
- ¹¹² CIL III p. 2402, 2634.
- ¹¹³ W. Wagner, i. m. 26. P.W.—R.E.I. (1894) Cohors c. (Cichorius).
- ¹¹⁴ P.W.—R.E. (1923), Scutum c., 917—918. hasáb. (Fiebiger).
- ¹¹⁵ W. Wagner, i. m. 153. Az ala Front. ittletéhez: Századok. 1936. 138. o., 4. j. (Alföldi A.).
- ¹¹⁶ Kép legutóbb: Szilágyi J.: Aquincum (1956) 59. tábla.
- ¹¹⁷ Bud. Rég. 5 (1897) 142. (Kuzsinszky B.); CIL III 14 348¹. Új napló: 63.10.56.
- ¹¹⁸ Mócsy A., Arch. Ért. 77 (1950) 117—118. o. és 37. tábla 1. kép. Feliratban igazolt kapcsolatok még a két város között: CIL III 10 495—6; 14 534¹.
- ¹¹⁹ CIL III p. 2388, 2631.
- ¹²⁰ Tanulm. Bp. múltjából 9 (1941) 224.
- ¹²¹ K. Kraft, i. m. 151—152.
- ¹²² Bud. Rég. 15 (1950) 317, 320. o., és 57. jegyzet. Új napló: 64.10.182. A betűk 5 cm magasak.
- ¹²³ H. Dessau, i. m. III. p. 425—426.
- ¹²⁴ E. Ritterling, Germania 1 (1917) 132—133. o. Alföldi A., Századok 70 (1936) 22f és 7. j. A II. sz. vége felé — Aquincum előteréből — az OSI Bodajk terébe telepedtek be (Fitz J., Alba Regia 4—5 (1963—4), Sz. F. Vár (80).
- ¹²⁵ PW.—R.E. XII. (1925), legio c. 1360. hasáb (E. Ritterling).
- ¹²⁶ Dobó Á., Arch. Ért. ser. III, vol. I. 1940. 165. o. Praepositus-ok a vámügy terén: CIL III 10 301; i. m. 153, 170.
- ¹²⁷ CIL III 7853.
- ¹²⁸ CIL V 820, 5079—5080; III 14354 stb.
- ¹²⁹ CIL III p. 2381, 2630 Barkóczi, i. m. 304—7.

- ¹³⁰ A. Holder, i. m. II 892. hasáb.
- ¹³¹ CIL III p. 2398, nr. 5289, 14 351.
- ¹³² CIL III p. 2419 (nr. 9283). Ura-kezdetű nevek: Barkóczy, i. m. 326.
- ¹³³ Kuzsinszky B.: Aquincum (1934) 186. o. Új napló: 63.10.51. Sorszám régi: 498. Nagy L., Bud. Rég. 12 (1937) 273. Lh.: Bécsi út 172 (1932).
- ¹³⁴ CIL III p. 2406, 2635.
- ¹³⁵ Az augustalis-okhoz legutóbb: Alföldy G., Acta Ant. Hung. 6 (1958) 448. — A decurio-khoz: Mócsy A., Arch. Ért. 1951. 107—.
- ¹³⁶ Sz. Póczy K., Acta Arch. Hung. 7 (1956) 132.
- ¹³⁷ Nagy L., Arch. Ért. 45 (1931) 266—268, 357—58. Új napló: 64.10.315.
- ¹³⁸ Barkóczy L., i. m. 316.
- ¹³⁹ Budapest története I/2. 501. — Mócsy A., P.W.—R.E., Pannonia c., 602. hasáb.
- ¹⁴⁰ H. Lehner: Die antiken Steindenkmäler d. Provinzialmus. in Bonn (Bonn, 1918) 351—2. o. P. W.—R. E. II^a B. (1923), Scholasticus c. (Preisigke), 624. hasáb. F. Schulz: Geschichte d. röm. Rechtswiss. (Weimar, 1961) 345. o. 6. jegyzet.
- ¹⁴¹ L. Friedlaender: Darstellungen aus d. Sittengesch. Roms I. (1888) 333. o. Th. Mommsen: Gesammelte Schriften VIII. Epigr. und numismat. Schriften I. (Berlin, 1913) 489. o.
- ¹⁴² Daremberg—Saglio: Dictionnaire... IV., Societas c., 1366—7. o. (Ch. Lécrivain). A fraternitas fogalomkörhöz:
- H. Georges, i. m. I. A. Fr [requentia] szó kevesebb betűjével kevésbé talál ide („társulat, gyülekezet” stb.).
- ¹⁴³ Barkóczy L., i. m. 316, 324.
- ¹⁴⁴ Nagy T., Antik Tan. 10 (1963) 298.
- ¹⁴⁵ CIL III 15 173; Bud. Rég. 7 (1900) 66. Új napló: 64.10.183. A kő: 135×67 cm.
- ¹⁴⁶ Mócsy A., Die Bevölkerung... 165.
- ¹⁴⁷ Szabó M., Arch. Ért. 91 (1964) 167. o., 26. jegyzet.
- ¹⁴⁸ A. Holder, i. m. II. 676.
- ¹⁴⁹ AEM 14 (1891) 56. o., 13.
- ¹⁵⁰ A. Holder, i. m. III. (1962) 542. — Hármatta J., [Acta Arch. Hung. 20 (1968) 256] az Aius név etruszk jellegére utal.
- ¹⁵¹ Budapest története I/2(1942) LVIII. tábla 3. sorsz.; 390. o.; 35. j. (Nagy T.,). Kuzsinszky B.-nál: 477. Régi napló: 51 101. Új napló: 64.10.168.
- ¹⁵² Mócsy A., i. m. 1965.
- ¹⁵³ CIL III p. 2391, 2632.
- ¹⁵⁴ A. Holder, i. m. I. 1392. hasáb.
- ¹⁵⁵ Sorszám Kuzsinszky B.-nál: 155. Új napló: 63.10.62. Lh.: Szent Endre. Más olvasat: Nagy L., Arch. Ért. 44 (1930) 242 = Mócsy A., i. m. 248. o., 176/6.
- ¹⁵⁶ H. Dessau, i. m. III. 217 (1514.).
- ¹⁵⁷ Mócsy A., i. m. 190.
- ¹⁵⁸ Mócsy A., i. m. 187.
- ¹⁵⁹ A. Holder, i. m. II. 432—433.

UMSTRITTENE UND UNVERÖFFENTLICHTE STEININSCHRIFTEN
AUS DEM MUSEUM ZU AQUINCUM

STEINERNE VOTIVALTÄRE

1. Beschädigter Altar aus Sandstein mit vier Zeilen von primitiver (kursivartiger) Schrift (Abb. 1). Unser Vorschlag zur Ergänzung ist zunächst: Deo Silva[n]o Equ(itius) Lusor [sa]cer[dos]. Der Anfangsbuchstabe des Wortes Equitius ist T-artig, am Ende der 3. Zeile wurde das R so beschädigt, dass daraus ein F-artiger Teil erhalten blieb. Deshalb kann hier auch ein derartiger dreifacher Name zutreffend sein wie: T(itus) Qu... Lusor. Gehen wir dagegen davon aus, dass man in der 1. Zeile auch den feststehenden O-Buchstaben Q-artig ausgemeißelt hat und auf Grund dessen auch das Q der 2. Zeile ein O ist, sowie das L in der 3. Zeile ein I-Buchstabe sein sollte, so können wir in dieser Variation auch an diese drei Namen denken: T(itus) O...vius Of...cer.

Die Inschrift würde in ihrer Art die erste Angabe liefern, wenn wir das Ende der 3. Zeile mit dem Anfang der 4. Zeile folgenderweise verknüpfen könnten: of(ficio) c(ivitatis) Er(aviscorum); es fehlt jedoch vor diesen Abkürzungen die mit Ablativ stehende Präposition; der Name des Dedikanten wäre in dieser Variation To[t]ulus gewesen (die Form Totulo ist bereits bekannt⁴). Noch weniger kann am Ende der 4. Zeile ein [Ni]ger- oder [Ma]cer-artiger Name angenommen werden. Am Anfang der 3. Zeile stand der Personennamen Uluo oder Uluso? Ein solches Kognomen ist überhaupt unbekannt.

Aus Aquincum sind bisher fast 40 Steinaltäre der Gottheit *Silvanus* bekannt⁷, deren Grossteil sich aus der ersten Hälfte des 3. Jahrhunderts u. Z. herammen lässt. Wir denken, dass auch dieses armselige Altärchen ein Denkmal der letzteren Epoche sei.⁸

2. Ein kleiner Kalksteinaltar (Abb. 2) wurde aus der Donau ausgebaggert. Seine Ergänzung schlagen wir folgenderweise vor: [deo S]il[van]o [s(acrum?)] f(ecerunt) M(arcus) Cl(audius) Lucinus et M(arcus) Lic(inius) Festu[s] v(otum) s(olvent) l(ibentes) m(erito).

Der in das hervorspringende Gesims eingemeißelte Göttername kann nicht bezweifelt werden. Die Kosten der Erfüllung des Votivs tragen zwei (dreinamige) römische Bürger. Der Name Festus ist norditalisch, der Name Lucinus weist auf gallisch-germanische Kelten hin¹⁶ und dieser Steinaltar ist eine neuere Angabe dafür, dass der *Silvanus*-Kult (in Aquincum) auch im Kreise der Fremden gepflegt wurde.¹⁵ Das Steinaltärchen dürfte gegen Ende des 2. Jahrhunderts u. Z. zu aufgestellt worden sein.

3. Die Inschrift eines kleinen Sandsteinaltars

(Abb. 3) ist stark verwischt, an mehreren Stellen ausgebröckelt.¹⁸ Die Buchstaben der Inschrift wurden fast nur eingeritzt, jedoch mit roter Färbung hervorgehoben. Die Ergänzung konnte vor allem folgende gewesen sein: [deo Si]ll[vano C]lla[u]diu[s] Urs]inu[s] tabul]ari[us]. . . . votum solv(i) t libe(n)s[m]erito. Am Anfang steht kaum: [deo So]ll[i...].

Die Ergänzung für diesen Götternamen steht fest (der untere Teil seines Buchstabens L ist vorhanden). Aus dem ersten Namen der ihrem Motiv nachgekommen, doppelnamigen Person hat der Steinmetz einen V-Buchstaben ausgelassen. Seinen Beruf bezeichnete ein etwa aus 10 Buchstaben bestehendes Wort, aus dem die Buchstabengruppe *ari* erhalten blieb, bei deren Ergänzung z. B. noch folgende in Betracht kommen können: [singul]ari[s]; [pecu]ari[us]; [greg]ari[us]; [duplic]ari[us] usw.

Aus dem zweiten Namen der ihrem Motiv nachkommenden Person blieb die Buchstabengruppe... *inus* erhalten. Es könnten auch noch die Variationen: [Cels]inus; [Alb]inus hineinpassen. Dieser Steinaltar des Gottes *Silvanus* dürfte in der ersten Hälfte des 3. Jahrhunderts u. Z. aufgestellt worden sein.

4. Auch das weitere Altärchen, dessen obere Hälfte verlorengegangen ist, wurde aus weichem und leicht zerbröckelndem Sandstein gefertigt (Abb. 4). Unser Vorschlag zur Ergänzung ist . . . [c(o)]h(ortis) I L(usitanorum?) [ex] iuss[u] v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito).

(Infolge der Einritzungen und der Abbröckelung ist der Buchstabe vor dem H unsicher!)

Wir erhalten eine neue Angabe zur Geschichte der Aquincumer Garnison. Wir ergänzen vor allem auf den Namen der „cohors I Lusitanorum“, für welche wir (auf Grund der bronzenen Entlassungsscheine) in den Jahren 110 und 148 u. Z. in Ostpannonien entsprechende Belege haben.²⁴ Weniger können wir an die Namen der aus Fussvolk bestehenden Kohorten „I Lepidiana“ oder „I Lucensium“ denken, die zwar im Jahre 80 u. Z. gleichfalls in Pannonien waren, doch endgültig in die östlichen Provinzen des Reiches versetzt wurden.²⁷

5. Ein kleiner Kalksteinaltar ist intakt (Abb. 5), doch verfehlte der Steinmetz mehrere Buchstaben der Inschrift (z. B. I = T). Da wir im Vorbericht sein Vorkommen nur erwähnt haben,³⁰ wollen wir nun hier auch seine Ergänzung durchführen: I(ovi) o(p(timo) m(aximo) et Iunoni Sept(imius) Antioc(h)ianus votum solvi(t) g(rate) l(ibens) m(eritis).

Der Kult dieses Götterpaares war auch im Bereich von Aquincum verbreitet (auch der Fundort dieses Steinaltärchens ist bereits der *vicus Vindoniamus*), weshalb man es bereits angenommen hat, dass

sie vielleicht einheimische Gottheiten dieser Gegend sind.³¹ Der Dedikant stammte wahrscheinlich aus dem Orient. Zeit: Erste Hälfte des 3. Jahrhunderts u. Z., worauf auch epigraphische Eigenheiten weisen.^{35–36}

6. Wir legen von neuem die Inschrift eines anderen Kalksteinaltars aus (Abb. 6)³⁸, bei dem das lange, bogenförmig nach oben verlaufende Loch bereits bei der Meisselung der Inschrift vorhanden gewesen sein konnte. Unsere Ergänzung: Leoni v(otum) s(olvit) Ama(ndus). Dieser Personennamen war in Aquincum beliebt, wahrscheinlich wurde er deshalb verkürzt^{44–45}. Es dürfte ein Sklave, eventuell ein Freigelassener gewesen sein. Zeit: erste Hälfte des 3. Jahrhunderts u. Z.

7. Ein armseliger (unverzierter) Steinaltar (Abb. 7) entging bisher wahrscheinlich wegen seiner zerbröckelten Oberfläche und unsicheren kursiven Buchstaben der Publikation. Unser erster Versuch zu seiner Ergänzung: (deo) [ma]xim[o] Soli Pon(e)lius Messor v(otum) s(olvit) l(aetus) l(ibens) m(erito).

Schaltete der Meissler in das Wort *maximo* überflüssigerweise vielleicht aus mundartlichen Gründen ein *G* ein? Hat er am Ende des Wortes die Hälfte des Buchstabens *O* vernachlässigt? Wurde vom ungewandten Meissler das *I* im Wort *Soli* S-förmig verkrümmt? Der Sonnengott bekam in Aquincum auch auf anderen Steindenkmälern⁴⁶ das Attribut *m(aximus)*.

Halten wir am Anfang der 2. Zeile das kleine *o* für einen Punkt, so dürfte der Dedikant drei Namen geführt haben: *P. Anlius Messor* (in das *N* wurde vielleicht ein *A* eingeschaltet). Der Dedikant dürfte wahrscheinlich ein Kelte oder Illyrer gewesen sein. Zeit: 4. Jahrhundert u. Z. (?)

8. Das Inschriftenfragment auf dem Bruchstück eines Kalksteinaltars (Abb. 8) wurde bereits erwähnt.⁵¹ Wir versuchen seine Ergänzung: ...ae et Li[lli] filiorum [et Catul]li et Sec[undi Vic]toris f[iliorum] Mus serv[us eorum] v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)].

Auch im erhalten gebliebenen Inschriftenteil gibt es viele Buchstabenverknüpfungen, weshalb wir auch in der Ergänzung die Ligaturen anwenden müssen. Der Sklave, namens *Mus* hielt zum Wohl von zumindest vier Personen (seiner Herren) sein Motiv.

Der Name des Bruders von *Sec[undus]* ging auf die Buchstabengruppe *lus* aus (zu Beginn der 3. Zeile ist die Genitivform: *LI*); hierher ist ein Name mit 7–8 Buchstaben zu suchen. Es könnten noch (von den häufigeren): [Romu]lus; [Gemel]lus; [Procu]lus; [Pampi]lus; [Mascu]lus in Betracht kommen.

Der Vaturname des einen Geschwisterpaares beginnt mit den Buchstaben *li*. Der Genitiv des illyrischen Namens *Licco*⁵⁶ wäre für den zur Verfügung stehenden Platz allzulang, dieselbe Lage besteht auch gegenüber dem in der Nachbarschaft von Aquincum vorkommenden Namen *Lipor*⁵⁷.

Falls der Name *Lister* nach der II. Deklination

gebogen wird, so kann auch dieser anstatt des Namens *Lillus* vorgestellt werden, da ja in Aquincum diesen Namen der Veteran einer Reiterabteilung geführt hat.⁵⁹ Jedenfalls war *Mus*, dessen Name auch anderswo von Sklaven geführt wurde, gemeinsamer Sklave zwei einnamiger (keltischer) Familien⁶⁰. Zeit: Mitte des 2. Jahrhunderts u. Z. (?)

9. Probleme bereitet auch die Inschrift eines verstümmelten Altarsteines (Abb. 9). In einem Vorbericht haben wir sie bereits erwähnt⁶³, jetzt versuchen wir sie zu ergänzen: [... Ulp(ius) Cala]ndinus b(ene)f(iciarius) c(onsularis) posuit Maximo III e[t] U[r]bano c[o(n)s(ulibus)] sup(remus) qu(a)es(tor)?

Die Votivleistung erfolgte 234 u. Z. in der Nähe der südwestlichen Ecke des Legionslagers. Aus dem Namen *Ulp(ius)* blieben die unteren Enden der Buchstaben *V* und *L* erhalten. Über den zweiten Namen des Dedikanten kann noch herumeratet werden. Der vorgeschlagene Name (*Cala*)*ndinus* ist keltisch und kommt bereits in Aquincum ebenfalls vor^{64–65}, doch könnte z. B. noch der Name (*Secu*)*ndinus*, ferner der Name (*Verecu*)*ndinus* auch in Frage kommen. Der letztere ist in Pannonien ebenfalls gebräuchlich⁶⁶.

An das Ende der Inschrift, in der linken unteren Ecke des Sockels verleihen einige (nachträglich) hinzuge-meisselte Buchstaben dieser eine grössere Bedeutung. Wäre irgendein *Sup(er)inius* *Ques*... artiger Name, der Name des herstellenden Bildhauers? Die spätere Würde des dedizierenden und sein Motiv erfüllenden Unteroffiziers, auf die er stolz gewesen sein dürfte, wurde hier wahrscheinlich eingemeisselt.

Wurde er später *Qu(a)es(tionarius)*? Für einen *q(uaestionarius)* einer Legion stehen uns bereits Angaben in Aquincum zur Verfügung⁶⁸! Wurde er *Sup(remus) qu(a)es(tor)*? SVP = *sup(ra)*?)

BAUTAFELN

10. Eine (aus mehreren Stücken zusammengesetzte) Marmortafel (Abb. 10) kam „in der Zivilstadt“ zum Vorschein. Ihre Inschrift ist mangelhaft, die Buchstaben zum Teil verschwommen, ausgebröckelt, was ihre Ergänzung unsicher macht. Unser Versuch:

a) T(itus) F[il(avius) F]or[ti]o v(index? vates?) [m(unicipii) A]q(uinci) s[ac(er)dos] q[u(a)est(orius)] cu[r(ator)] l(ocorum?) v(enalium?) r(emansorum?) [taber]nas I[III] a solo [ref(ect)] I[terum] (Stand am Ende der 6. Zeile nur das Wort [f(ect)]?)

b) T(itus) F[il(avius) C]or[vi]o v(index? vates?) usw.

Der dritte Name des Bauherrn besteht aus sechs Buchstaben, geht auf ein *o* aus, in seinem Inneren blieb das Buchstabenpaar *or* erhalten. Der Anfangsbuchstabe dürfte *F*, *C*, *T* oder *V* gewesen sein (der rechte obere Endpunkt ist von irgendwelchem erhalten geblieben), der vierte Buchstabe ist ein *V* oder ein *T* (der linke obere Endpunkt

blieb erhalten). Der häufige Name *Corbulo* wäre am Ende der 1. Zeile viel zuläng.

Eine mit dem Buchstaben *V* beginnende Funktion war z. B. das Amt eines Viators, doch konnte der spätere Mäzen seine Laufbahn auch als Amtsgelhilfe begonnen haben? Dürfte er vielmehr vielleicht ein Gerichtsbeamter oder ein *Augur* der Stadt gewesen sein?

Am Anfang der 4. Zeile ist der erste Buchstabe derart verschwommen, ja verwirrt, dass er auch für ein *D* angesehen werden kann. In diesem Falle dürfte hier die Abkürzung *D. V. R.* gestanden haben, die in ungewohnter Weise auf das Wort *d(uum)-v(i)r* ergänzt werden könnte. Nehmen wir hingegen den ersten Buchstaben für ein *L*, so wirft wiederum die Abkürzung *L. V. R.* ein Problem auf. Konnte der Bauherr auch noch „Verwalter der zurückgebliebenen, vermietbaren Läden“ gewesen sein?

Das den Bau bezeichnende Wort endete mit dem Buchstabenpaar *...na*. Es können noch die Wörter [*colum*]na oder [*pisci*]na in Betracht gezogen werden, das Wort [*cister*]na wäre schon für den zur Verfügung stehenden Platz allzuläng. Doch der Neubau von vier Säulen hätte keine Aufzeichnung auf der Tafel verdient.

Der „Neuaufbau vom Erdboden an“ dürfte soviel bedeutet haben, dass die Schuttschicht des zerstörten Gebäudes planiert, mit Erde aufgefüllt worden ist und das Fundament des neuen Gebäudes in die aufgefüllte Erdschicht gelegt wurde. Der wiederholte Neuaufbau (mit dem ersten Bau zusammen) bedeutet bereits drei Bauperioden.

Auch eine andere Angabe⁷⁵ bezeugt, dass hier auch ein zweiter Neubau nötig war und im Laufe der Ausgrabungen⁷⁶ erschienen im Gebiet der einzelnen Gebäude 3—4 Bauschichten.

Bei den Ausgrabungen im Jahre 1965 sahen wir auch im Gebiet des einen Gebäudes (XV.) der „Zivilstadt“ eine solche Erdschicht.

11. Aus der Schuttschicht des Amphitheaters der „Zivilstadt“ kam ein Steintafelfragment⁷⁷ (Abb. 11) mit dem linken unteren Viertel der Inschrift zum Vorschein. Zu ihrer Ergänzung empfehlen wir: [... nummos] LV (milia) [s(ub) c(ura) M(arci)] Ing(enuii?) [Maro]nis [ad cor]tina[s ref(iciendas)] con[tulerunt].

Von den Namen jener Person, die 55 Tausend Sestertii zum Neuaufbau der Tribüne (? Wassergefäße?) gesammelt hat, blieben sechs Buchstaben über (*INC...NIS*). Gehörte noch ein Buchstabe vor die...*inc*. Buchstabengruppe? (Vom Ende der vorangehenden Zeile). So können deshalb z. B. auch die Namen [C]inc(ius)⁷⁹ oder [T]inc(ius)⁸⁰, eventuell [V]inc(entius)⁸¹ in Betracht kommen?

Ungewöhnlich ist die Bezeichnungsweise der Geldsumme (der Tausender). Haben wir es mit Spuren für das Vorhandensein der [coh(hors) I] Lu(sitanorum) (miliaria) im 3—4. Jahrhundert zu tun? Wurde die Benennung dieser am Anfang des Fragments verstümmelt? Wir müssen bei der Renovierung des Amphitheaters „in der Zivilstadt“ vielmehr an Zivilspender denken.

GRABDENKMÄLER

12. Aus der Steintafel einer Grabumfassung blieb kaum das linke untere Viertel erhalten (Abb. 12). Ihre verstümmelte Inschrift kann folgenderweise ergänzt werden: ...L(ucius) Lic(inius) Do[natianus? Donatus ?] (centurio) leg(ionis) alu[mnis facun]dissimi[s ? faciend(um) cur(avit)].

Falls in den Namen des Zenturios der Legion nach den *LI*-Buchstaben der verstümmelte untere Teil nicht für ein abgekürzt gemeisseltes *C*, sondern für ein *V* zu lesen ist, so kann auch der Name *Li[v(ius)]* in Betracht kommen. Der Zenturio hat zumindest zwei „ausgesetzte“ Kinder als Sklaven aufgezogen⁸⁷, deren schmückendes Beiwort in der Grabinschrift noch [*fi*]dissimi[s] oder [*mun*]dissimi[s] gewesen sein konnte, dementsprechend ob wir die Zeilen für länger oder kürzer auffassen. Zeit: 3—4. Jahrhundert u. Z.

13. Im Zusammenhang einer bereits mitgeteilten⁹¹, verstümmelten Grabinschrift (Abb. 13) schlagen wir zur Lesung eine neue Ergänzung vor: [...cor]n(icensi ? corniculario ?) leg(ionis) II [ad(iutricis) sti]p(endiorum) XXIII [annoru]m c(irca) XLII[pat]ri G(aiae) [Vale]riae A[mmae ? con]iugi ei[us Caese]rn(ius) Avit[ianus mi]ll(es) leg(ionis) s(upra) [s(criptae) her(es) tit(ulum) fi(eri) ? f(aciendum) ?] c(uravit).

Am Ende der 2. Zeile ist das *S*-artige Zeichen das Ergebnis einer späteren Verwerfung, wir müssen davon also Abstand nehmen. Der Rang des Soldatenvaters ist gewiss, in der Mitte der obersten Zeile blieb die Hälfte des *N* erhalten. Der zweite Name der Gattin des Legionshornisten (Unteroftizier) lief in die Buchstaben...*ria* aus; auch der seltene Name [*Caese*]ria könnte in Frage kommen, der (in der Variante eines Männernamens) in Aquincum bereits vorgekommen ist.⁹²

Um den dritten Namen der Mutter, von dem nur der Anfangsbuchstabe *A* erhalten geblieben ist, kann herumgeraten werden. Hiess sie vielleicht A[nn]a? Der Familienname des Legionssoldaten (und seines Vaters), der seinen Eltern eine Grabtafel errichtet hat, endete mit den Buchstaben...*rnus*. Es könnte in den ausgebrochenen Teil auch der Name [*Calpu*]rnus eingesetzt werden. Zeit: 3. Jahrhundert u. Z.

14. Die Inschrift einer verstümmelten Grabtafel⁹⁴ (Abb. 14) ergänzen wir folgenderweise: [... vet(erano) leg(ionis) II] ad(iutricis) s[ti]p(endiorum) XXV ... [S]ecund[us] [et ...]ius Epap(h)ra [contul(erunt sestertios ?)] c(irca ?) 200 000 b(enemerenti).

Für die Grabumfassung (Grabbau ?) des verstorbenen Legionsveteranen dürften wahrscheinlich seine zwei befreiten Sklaven die notierte Summe zusammengegeben haben. Diese scheint angesichts der Inflationszeit tatsächlich für eine grosse Summe. Am Ende der Inschrift über den letzten *CC* ist das die Tausender bezeichnende, gewölbt ausgemeisselte Strichlein klar auszunehmen.

Auf diese Periode weist am Ende der 2. Zeile die Hebung des Buchstabens *u* bis zur Spitze des Buchstabens *S*⁹⁹. Unter den vier gebliebenen (Halb-) Zeilen folgte noch eine Zeile, aus der ein Buchstabe *S* (nachdem die Zeile ausgekratzt wurde) erhalten blieb. Auch zur Spitze dieses hob der Meißler ein *u* hinauf. Hier wurden die Namen jenes Kaisers ausgeschnitten („auf Grund der Verdammung des Andenkens“¹⁰⁰), mit dessen Konsulat das Jahr des Grabbaues bestimmt wurde.

Der Name [*Herennius Etr*]*us*[*cus*] dürfte hier gestanden haben, der im Jahre 250 u. Z. Konsul war.¹⁰¹ Der Name *Epaphra* war vor allem unter Sklaven und Freigelassenen üblich.¹⁰⁴

15. Gleichfalls auf der Fassade einer Grabumfassung (Grabbau?) dürfte eine Steintafel (Abb. 15), deren linkes oberes Viertel erhalten blieb, gestanden haben. Der erste Versuch zur Ergänzung der verstümmelten Inschrift ist: [Val(erio) Se]ver[ino] ve[xillar(io)] ala(e) I H[isp(anorum)] Sup[er et] Mapu[sius] ?...]

Die Buchstaben des Namens *Val(erius)* können verschwommen ausgenommen werden. In der 3. Zeile blieb nach den Buchstaben *VE* der Anfang des *X* erhalten, die Einteilung eines vex[illar(ius)] steht fest. Die Frage ist, ob der Abgeschiedene ein Standartenträger war oder als Mitglied einer Auxiliartruppe hier herumgekommen ist?¹⁰⁵

In der 4. Zeile wurde (wie in der obersten Zeile) das *A* mit dem *L* verbunden und auch der Anfang des *H* ist sichtbar. Die Reiterabteilung „I. Hisp(anorum)“ hatte auch andere Denkmäler hier zurückgelassen¹⁰⁶⁻⁷. Die beiden Männer, die sich in den Begräbniskosten geteilt haben, dürften befreite Sklaven, eventuell die Kameraden des verstorbenen Standartenträgers gewesen sein.

16. Die Ergänzung der verstümmelten Inschrift eines vielumstrittenen¹⁰⁹, mit Relief verzierten Grabsteines (Abb. 16—17.) denken wir folgenderweise: [Tj](berius ?) Claud[ius] F[]aedi (?) f(ilius) A[ni] (ensi tribu) Ni]ger (?) e[q(ue)s] l(e)g(ionis ?) II ad(iutricis)? oder: ala(e?) I Hisp(anorum ?) ... h(ic) s(itus) e(st) ...]

In den ersten Mitteilungen wurde das Ende der 2. Zeile und der Beginn der 3. Zeile als dieser Name zusammengelesen: [*Tun*]*ger*. Jedoch setzte bereits K. Kraft dieser Ergänzung ein Fragezeichen hinzu. Laut I. Járdányi-Paulovics wäre *Ger(manus)* der dritte Name des verstorbenen Reitersoldaten gewesen¹¹⁰. Auf Grund der Revision können wir feststellen, dass es vor den *ger*-Buchstaben keinen Punkt gibt (nur ein Loch als Werk der Natur).

Vom Anfang der 2. Zeile hat sich von dem Namen des Vaters der Anfangsbuchstabe abgewetzt. Der enge Platz gestattet die Voraussetzung eines *P* oder *F* oder *I*. Ein Reitersoldat, namens *Faedus* ist bekannt,¹¹¹ er ist laut Aufzeichnung von keltischer Herkunft. Für die Namen *Aedus*, *Jaedus* oder *Paedus* gibt es keine Beispiele.

Am Ende der 2. Zeile kann statt des Tribus-Namens *A[ni(ensis)]* auch noch der „Wahlbezirk“ *A[rn(iensis)]* oder *A[em(ilia)]* in Betracht kommen.

Es kann auch aufgeworfen werden, ob nicht mit diesem *A* der Name eines Volkes oder einer Stadt begonnen hat, deren Sohn *Ti. Claudius* ... ger. gewesen sein konnte. War er *A[ed(uus)]*? Der Sohn von (Colonia) *A[gr(ippinensis)]*?

Die traditionelle Lesung des Pränomens: *Ti.* Auf der Photographie ist ein abgewetztes *C* und *N* anstelle von *Ti.* zu sehen! War *Cn(aeus)* das Pränomen des Abgeschiedenen? Doch ist dies bloss eine Spiegelung der Photographie, da die Steinfläche hier abgebrochen ist. Ähnlich ist die Lage am Beginn der 2. Zeile, wo es den Anschein hat, als wäre der waagerechte obere Schenkel des *F* erhalten geblieben!

Das den Rang des Abgeschiedenen bezeichnende Wort (am Ende der Inschrift) begann mit einem *E*. Auch eine Variante, ob er *e[x(ercitator)]* oder *e[v(ocatus)]* war, kann überlegt werden. War er ein Ausbildungsoffizier oder ein zum Dienst erneut einberufener Reservist, so konnte er auch Reiter der II. helfenden Legion gewesen sein. Die Inschrift setzte sich wahrscheinlich sogar auf folgende Weise fort: e[q(ues) leg(ionis) II ad(iutricis)]. Zeit: Drittes Drittel des I. Jahrhunderts u. Z.?

17. Auf der Fassade einer Grabumfassung oder eines Grabbaues dürfte auch die Steintafel gestanden haben (Abb. 18), deren verstümmelte Inschrift ohne Ergänzung veröffentlicht wurde¹¹⁷. Wir versuchen ihre Ergänzung (uns auf das untere Viertel des erhalten gebliebenen linken Teiles beschränkend) in zwei Varianten:

a) [D(is) M(anibus) Claudio... vet(erano) alae I] Aur(ianae) stip(endiorum) XX[V et ... co(n)iu]ngi ann(or)um LXX... Claudia Da[lmata ? fil(ia) eor(um)] par(entibus) et sibi v[iva tit(ulum) f(aciendum) c(uravit)].

b) [Claudius Atta ? vet(eranus) alae I] Aur(ianae) stip(endiorum) XX[V defunctus S]ingi(duni) ann(or)um LXX [et uxor eius] Claudia Da[phne ? fil(ia) eor(um)] par(entibus) et sibi v[iva de suo f(aciendum) c(uravit)].

Das verstorbene Mitglied der Reiterabteilung dürfte [*dec(urio)]* gewesen sein oder konnte auch irgendeine andere um 3—4 Buchstaben verkürzte Charge bekleidet haben. Laut der Variante *a*) starb die 70jährige Mutter, nach der Variante *b*) hingegen beendete der Vater, nachdem er 25 Jahre gedient hat, in seinem 70. Lebensjahr in *Singidunum* an der unteren Donau sein Leben. In der 2. Zeile wurde in das *G* nach dem *N* auch ein kleines *i* eingeschaltet.

Der zweite Name der ihren Eltern eine Grabtafel errichtenden Tochter beginnt mit den Buchstaben *Da*... Es könnte weiter nach der richtigen Lösung herumgeraten werden. Zeit: Zweite Hälfte des I. Jahrhunderts u. Z., die genannte Reiterabteilung hielt sich zu dieser Zeit hier auf¹²⁰⁻¹²¹.

18. Von einem sehr problematischen Grabstein (Abb. 19) ist kaum 1/3 erhalten geblieben. Die Ergänzung der verstümmelten Inschrift¹²² stellen wir uns in zweierlei Varianten vor:

a) ...praep(ositus) [gent(is) Os(or)um?] vi]xit an[n(os) ... coniu]gi ama[ntissim]o Val(eria)

A[nculata] Ata(e) f(ilia) a[gens cura(m)] Oura [lib(ertus) eius].

b) ...praep(ositus) [st(ationis) p(ublici) p(ortorii) A(quinensis) vi]xit an(nos) [...coniu]gi ama[n]tissim]o Val(eria) A[dnama] Ata(e) f(ilia) a(gens) [c(uram) Sept(timius ?)] Oura [lib(ertus) eius].

Die meisten „praepositus“-Funktionen¹²³ gab es im Hof des Kaisers. In Aquincum lassen sich nur etwa 5—6 solche Ämter vorstellen. Dürfte der Abgeschiedene der Inspektor der hiesigen Wegabschnitte gewesen sein? War er der Verwalter des „cursus publicus“? Hat er die Getreideversorgung geführt? War er Oberinspektor der kaiserlichen Güter in der Gegend?

A. Mócsy erinnert daran, dass der Begriff *gens* für das Volk der Eravisker nicht gültig sein kann!

Die Variante *a*) erinnert an einen „praepositus gentis Onorum“, den die Inschrift um die Wende des 2—3. Jahrhunderts u. Z. verewigt¹²⁴; übrigens war er Offizier der Aquincumer Legion. Für die Variante *b*) besteht dadurch eine grosse Wahrscheinlichkeit, da hier eine Zollstation bewiesen ist.¹²⁶

Vom zweiten Namen der Witwe blieb nur der Anfangsbuchstabe (am Ende der 4. Zeile) erhalten. Man kann auch noch weitere, mit *A* beginnende Namen aufwerfen: *A[ntonia]*; *A[prilla]* usw. Das in der letzten Zeile geschriebene Wort *Oura* mag eine keltische Schreibweise sein^{130–131} und in der Form *Ura* ist es bereits auch anderswo vorgekommen¹³². Der Aquincumer *Oura* dürfte der freigelassene Sklave des Verstorbenen gewesen sein, der in Vertretung der Witwe das Begräbnis veranstaltet hat.

19. Die Steintafel¹³³, deren beschädigte Inschrift (Abb. 20) wir auf nachfolgender Weise zu ergänzen versucht haben, dürfte auf einem prunkvolleren Grabbau gestanden haben: [D(is) M(anibus) Iulii] P[r]imitiv(i) quo(ndam?) Savariae Aufgustalit]at] is decurionatus et Iuliae [Prima]e et P[ri]mo et Flavino et Restitu[to mater facie]ndum inchoavit [filii] peragendu]m curaverunt.

Der Vorschlag von A. Mócsy: ... P[r]imitivo Savariae Aufg(ustali) orn(ato) o(rnamentis)] decurionatus usw.

Eigenartige Buchstabenverknüpfungen erschweren die Ergänzung. Die Errichtung des Familiengrabbaues begann die Mutter und die Kinder beendeten ihn. Der Vater hatte in *Savaria* die Funktionen eines *Augustalis* und eines *Decurio* inne und zog erst später in die ostpannonische Hauptstadt um. Als sein zweiter Name kann noch die Variante *Primitius* oder *Primitivus* in Frage kommen.¹³⁴

20. Seit ihrer ersten Beschreibung¹³⁷ ist die Inschrift des in seiner grösseren Hälfte erhalten gebliebenen Grabsteines (Abb. 21) einer Revision würdig. Unser Vorschlag zur Ergänzung ist: [D(is)] M(anibus) [... Aur(elio) Lic(inio) Di]scordi annor(um) [...s]c(h)olastico in fr[at]ernitate? Au]r(elius) Lic(inius) Licander b(ene)fic(iarius) leg(ati) [leg(ionis) II ad(iutricis) perf]ficiendun

curavit [... Seve]rilla matre titulum p[er liber]tun scridendum curaveru[n]t.

Am Ende der 3. Zeile folgte ein mit den Buchstaben *fr* beginnendes Wort und in der mit diesem Wort beginnenden Menschengruppe war ein Gerichtsbeamter, ein Advokat tätig (die übrigen Teile des Wortes sind abgebrochen). Was mag das wohl anderes sein, wenn nicht *fr[aternitas]*?

Der am Anfang der letzten Zeile erhalten gebliebene Buchstabe war ein *T*, deshalb hat die Beistattung ein [liber]tus, der freigelassene Sklave des Verstorbenen veranstaltet. Der dritte Name des Verstorbenen ist die lateinische Umschrift des griechischen Namens *Lysander*. Zum Namen der Mutter, der mit den Buchstaben *rilla* schliesst, kann noch: [A]p[rilla]; [C]y[rilla] usw. aufgeworfen werden.

Die Umschrift der auslautenden *M* auf *N* mag mundartlichen Ursprunges sein. Der Steinmetz hat die letzten Buchstaben des Wortes *mater* vertauscht. Das am Ende der Inschrift stehende Prädikat in der Mehrzahl ist eine sinngemässe Übereinstimmung.

21. Zur Lösung und Beilegung der um die Inschrift eines ärmlichen Grabsteines mit kursiver Schrift (Abb. 22) herum entbrannten Debatte¹⁴⁴ möchten wir durch eine Revision, sowie durch Zurverfügungstellen der Dokumentation beitragen. Unser Vorschlag zur Ergänzung ist: Namio Ant(onii) Aionis s(ervus) an(norum) L (hic situs) e[st].

Früher¹⁴⁵ wurde der Doppelname des Eigentümers für einen Namen gelesen; die Namen *Antaion* und *Astaio*^{146–7} sind ausgeschlossen, da (am Beginn der 2. Zeile) der Steinmetz nach dem *A* entschieden die Buchstaben *N* und *T* aneinandergeschlossen hat und kein *S* dort gestanden ist. Der Name des verstorbenen Sklaven ist keltisch (*Namio*)¹⁴⁸, ebenso auch der seines Eigentümers.¹⁵⁰

22. Auf Grund einer Revision ist auch für die primitiv geschriebene Inschrift eines ärmlichen Grabaltars (Abb. 23) eine neue Auslegung zeitgemäss. Unsere neue Ergänzung ist: Val(eria) Val(eriana?) G(aio) Fannuo (?) Di... pro pie(tate).

Die frühere Lesung von T. Nagy war¹⁵¹: Va[[erius]] Val(erianus) Silvano de(o) propiti(o).

In der 1. Zeile zweigt aus dem Ende des *A* eine den Buchstaben *L* andeutende Verlängerung ab. Das *L* wurde am Ende der Zeile, wie auch das *G* am Ende der 2. Zeile auf griechische Art gemeisselt. Hier wurden die waagerechten Schenkel des *F* nur begonnen. In das eine *N* wurde ein *A* eingeschaltet.

Der zweite Name der Witwe (in der 1. Zeile) konnte noch *Val(entina)* oder *Val(eria)* sein¹⁵². Der zweite Name des Verstorbenen wurde wahrscheinlich falsch geschrieben. Hiess er *Fanius*¹⁵³? Die Namen *Fanus*, *Fanu*, *Fann-ucus* sind keltisch¹⁵⁴.

Laut T. Nagy weisen die Begleitfunde auf das 3. Jahrhundert u. Z. hin.

23. Im Zusammenhang mit einer fast unleserlich gewordenen Inschrift (Abb. 24) machen wir einen Versuch zur Ergänzung: [... Mu]jtatu[s ...]

nis fil(ius) [... a] n(norum) XXV [Se]cu[n]dus
iun(ior?) Ricomarus (?) an(norum) XXIX.

Am Ende der 2. Zeile wurde das *L*, am Ende der 3. Zeile das *S* auf griechische Art geschrieben, in der 4. Zeile sind die Buchstaben *S* und *N* umgekehrt worden, während in der 5. Zeile ein überflüssiges *I* eingeschaltet worden ist. Das *A* des Wortes *Ricomarus* war in das Ende des *M* eingeschaltet.

Um den Namen des Vaters, der mit einem ...o endete (siehe den mit ...nis auslautenden Genitiv)

kann noch herumgeraten werden. Die Buchstaben-
gruppe *iun...* lässt sich auf dreierlei Arten auslegen: war [*Se*]cundus ein Rekrut? War der zuerst erwähnte Tote sein jüngerer Bruder? Gehörte *Iun(ius)* als Familienname dem folgenden Worte an?

Der Name *Ricomarus-Rigomarus* ist keltisch¹⁵⁹. In dieser Form kommt er hier zum erstenmal vor, doch ist die Variante *Reidomarus*¹⁵⁸ bereits aus Pannonien bekannt; sein Träger war ein Eravisker.